

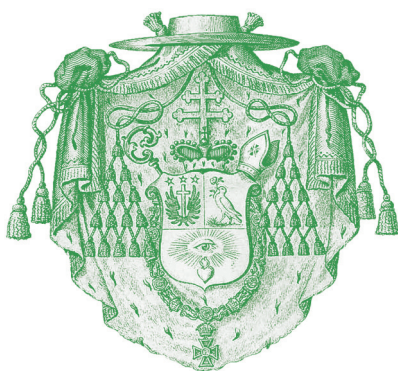
COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. III-3

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

1804–1918

III/3.

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. III-3

MAGYARORSZÁG EGYHÁZMEGYÉI
ÉS FŐPÁSZTORAI

INTÉZMÉNYTÖRTÉNETI – ÉLETRAJZI LEXIKON

1804–1918

Szerkesztette

SZIRTES ZSÓFIA, TUSOR PÉTER, RUPERT KLIEBER

Szerkesztőtársak

FAZEKAS ISTVÁN & FORGÓ ANDRÁS

BUDAPEST

2024

COLLECTANEA STUDIORUM ET TEXTUUM

CLASSIS III, FASC. III-3

A ROZSNYÓI EGYHÁZMEGYE
ÉS PÜSPÖKEI

BUDAPEST

2024

*Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nuncupatae
Series II: Collectanea Studiorum et Textuum*

sub Alto Patrocinio Em.mi ac Rev.mi

P. Card. ERDŐ

fundavit ac moderatur

P. TUSOR

Kiadja a Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport
és a HUN-REN BTK Moravcsik Gyula Intézet

A lexikon alapjául szolgáló kutatás az MTA-PPKE 'Lendület' Egyháztörténeti Kutatócsoport
(LP 2012/53; Kcs. 30207) szervezésében, az MTA TKI támogatásával 2012–2017 között folyt.

A szócikkek a *Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn*, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) bevezetőinek és biogrammainak magyar nyelvű, javított és részben átdolgozott változatai.

<http://institutumfraknoi.hu>

© *The authors and the editors, 2024*

ISSN 2732-0790

ISBN ebook 978 963 416 438 8

ISBN ebook 978 963 416 392 3 (összkiadás)

Felelős kiadó: a sorozat szerkesztője

Szerkesztette, szedte és tördelte: a *Typographia Pannonica*

Olvasószerkesztő: Lőrincz Zita

Kiadásra előkészítette: a GONDOLAT Kiadó

TARTALOM

III-3. Rozsnyói egyházmegye / Dioecesis Rosnaviensis

III-3-0. A rozsnyói egyházmegye 1804–1918 között
(Marián Čižmár, Rupert Klieber, Tengely Adrienn) 7

III-3-1. SZÁNYI FERENC, 1802–1810
(Luboslav Hromják, Marián Čižmár, Rupert Klieber) 14

III-3-2. ESTERHÁZY LÁSZLÓ, 1815–1824
(Luboslav Hromják, Marián Čižmár, Rupert Klieber) 16

III-3-3. LAJCSÁK FERENC, 1825–1827 (Tóth Krisztina) 19

III-3-4. SCITOVSKÝ JÁNOS, 1828–1839
(Forgó András, Rétfalvi Balázs, Tusor Péter) 22

III-3-5. ZICHY DOMONKOS, 1841–1842 (Rétfalvi Balázs) 29

III-3-6. BARTAKOVICS BÉLA, 1845–1850 (Tengely Adrienn) 35

III-3-7. KOLLÁRCSIK ISTVÁN, 1851–1869
(Luboslav Hromják, Marián Čižmár, Rupert Klieber) 43

III-3-8. SCHOPPER GYÖRGY, 1872–1895 (Luboslav Hromják, Rupert Klieber) . . . 46

III-3-9. IVÁNKOVITS JÁNOS, 1897–1904 (Luboslav Hromják, Rupert Klieber) . . . 51

III-3-10. BALÁS LAJOS, 1906–1920 (Luboslav Hromják, Rupert Klieber) 54

Rövidítések 57

Képarchívum 59

III.3. ROZSNYÓI EGYHÁZMEGYE DIOECESIS ROSNAVIENSIS

III.3.0. A ROZSNYÓI EGYHÁZMEGYE 1804–1918 KÖZÖTT

A püspökség területe, alapítása és intézményei

Az 1776-ban alapított egyházmegye magába foglalta Torna, Gömör és Kishont vármegyéket, Nógrád északi és Abaúj-északnyugati részét, valamint Szepes vármegye délkeleti szegletét, amely terület eredetileg a kiterjedt, már Szent István által 1000 körül megalapított esztergomi érsekséghez tartozott. A terület északi, nagyobb része hegyvidéki jellegű, míg déli része, különösen Dél-Gömör gazdag mezőgazdasági termőterület. A viszonylag kevésbé jövedelmező mezőgazdaságon kívül a régió elsődlegesen bányászatból és jól kiépült bőriparból élt. A Gömör-Szepesi-érchegység által körülölelt, a Sajó folyónál fekvő Rozsnyót a középkorban német bányászok és telepések lakták. Lakossága az 1910-es népszámlálás adatai szerint mindössze 6565 fő volt. E vidék történelmileg Felső-Magyarország sorsában osztozott, a középkori virágzástól kezdve a protestáns reformáció széleskörű elterjedésén át a török kori Magyar Királyságig, annak erős függetlenségi hagyományai. A régió katolizációjára irányuló intenzív törekvések főképp a jezsuita Pázmány Péter esztergomi érsek (1616–1637) karizmatikus és harcos alakjával kapcsolódott össze, aki az 1629. évi nagyszombati egyházmegyei zsinaton és később a Szentszéknél eredménytelen lépéseket tett a hatalmas kiterjedésű esztergomi érsekség felosztásáért és négy új felső-magyarországi egyházmegye felállításáért. A kudarc a római Kúria ilyen ügyekben mutatott korabeli nehézsége mellett főleg a bizonytalan anyagi forrásokkal és a növekvő oszmán fenyegetéssel magyarázható.

A 18. században Mária Terézia királynő (1740–1780) a katolikus lelkipásztorkodás jobb megszervezése érdekében és a protestantizmus visszaszorítása céljából az esztergomi főegyházmegye felosztását vette tervbe, Rómától füg-

getlenül. A három felvidéki püspökség felállításának megszervezését bizottság végezte, amely 1775 végére fejezte be működését. A terv finanszírozására a bizottság egyrészt a Jézus Társasága 1773. évi felosztatása által felszabadult anyagi forrásokhoz – az ipolysági (Šahi SK) prépostsághoz –, másrészt Torna és Gömör vármegyei esztergomi érseki javakhoz nyúlt. Az 1776. január 15-én kelt királyi alapítólevél szerint az új rozsnýói püspökség területéhez Gömör vármegyéből 25 plébánia és öt lelkészség (*curatia*), Torna vármegyéből kilenc plébánia, Kishont vármegyéből hat plébánia és két lelkészség tartozott. Ehhez társult még a Szepes vármegyei *Submontanus* kerület nyolc plébániával és 5 lelkészséggel, Nógrád vármegye 17 plébániával és három lelkészséggel, valamint Abaúj vármegye öt *exempt* plébániával. Mindez összesen egy 70 plébániából és 15 lelkészségből álló hálózat volt, amelyet három főesperességbe szerveztek. A püspökség székesegyháza a rozsnýói Nagyboldogasszony-templom lett, amelyhez hat kanonokból álló székeskáptalan tartozott. A szeminárium felállítására vonatkozó tervek kezdetben nem valósultak meg, helyette 25 helyet tartottak fenn a nagyszombati szemináriumban rozsnýói klerikusok számára. Az egyházmegye uralkodói felállítását VI. Pius pápa 1776. március 13-i *Apostolatus officii nostri* kezdetű bullája erősítette meg.

Az új püspökség kormányzó hivatalainak betöltése nehézségekbe ütközött. A káptalan először kinevezett nagyprépostja, Fándly János, addig a pozsonyi káptalan kanonokja, nem foglalta el hivatalát, valószínűleg a rossz javadalmazás miatt. A kezdetben káptalani helynöki feladatot ellátó, majd rozsnýói főpásztornak kinevezett Galgóczy János – esztergomi nagyprépost, lekéri apát, trauai választott püspök és Budára költözése előtt a nagyszombati egyetem kancellárja – még hivatalba lépése előtt, 1776. április 5-én elhunyt. Gazdag örökségét, 20 ezer aranyat azonban a szegény püspökségre hagyta. Az egyházmegye első kormányzó püspöke Révay Antal esztergomi segédpüspök lett, aki 1776. november 21-én lépett hivatalba, és megtette az első lépéseket az egyházmegye infrastruktúrájának kiépítése és identitásának megalapozása érdekében. Az egykori jezsuita konventet püspöki rezidenciává alakították át, a püspökség védőszentjének Nepomuki Szent Jánost tették meg. Révay főpásztorként azonban 1780-ban a sokkal jobban javadalmazott nyitrai püspökségbe távozott. Őt követte Andrassy Antal († 1799), a székeskáptalan addigi prépostja, aki, miután 1782-ben VI. Pius pápával Bécsben találkozott, tőle lekipásztori meghatalmazást eszközölt ki, és ezzel a plébániahálózatot 20 újabb plébánia megalapításával 87-re tudta bővíteni. Tovább fejlesztette a rezidenciát és püspöki könyvtárat

építtetett. Nagy erőfeszítéseket tett egy gimnázium megépítésére, amelynek finanszírozását főleg saját szerény jövedelméből tudta megvalósítani.

Az eredetileg az esztergomi érsekséghez tartozó rozsnýói egyházmegyét az egri egyháztartomány 1804. évi felállításával utóbbi alá tagolták. Az 1800 előtti időszak öröksége volt három szerzetesrend jelenléte. Közülük a legnagyobb múltú a jászói (Jasov SK) premontrei prépostság volt 23 kánonokkal (1830. évi adat), akik közül heten a rozsnýói királyi gimnáziumot látták el. Ehhez társult még a rozsnýói és a füleki (Fil’akovo SK) ferences konvent, 1830-ban kilenc–kilenc taggal.

Az egyházmegye népessége

Az egyházmegye összes népessége 1880-ban 306 279 fő volt, melyből 147 579 fő volt latin és görög szertartású katolikus, akik száma 1900-ra 185 ezer főre emelkedett. Az egyházmegye felekezetiileg nagyon vegyes vidék volt, a latin szertartású katolikusok mellett jelentős számban éltek itt evangélikusok és reformátusok is. Felekezeti megoszlásra vonatkozó adatok csak az 1830-as évektől állnak rendelkezésre, az 1887. évi összegző sematizmusból a püspökség hiányzik (lásd táblázat). A hívek pasztorációjának nyelve tekintetében 1834 és 1853 közötti adatok szerint a magyar kizárólagos használata volt túlsúlyban 48 plébániával, míg 26 plébánián kizárólag „szlávul”, további 12 plébánián mindkét nyelven látták el a híveket. A németet azonban kizárólag a „szlávval” kombinálva, 11 plébánián használták.

A rozsnýói püspökség felekezeti megoszlása

	Össz.	r. kat.	%	g. kat.	%	ev.	%	ref.	%	izr.	%
1834	303870	140741	46	10049	3	108944	36	43052	14	1058	0,3
1843	311528	149770	48	9827	3	105524	34	44858	14	1520	0,5
1860	299388;	141797	47	9077	3	105961	35	39230	13	3316	1,1
1892	315636	161936	51	9999	3	93516	30	41360	13	8825	2,8
1901	345940 +14%	182785	53	10165		97071	28	44609	13	11220	3,2
1910 (ország)	18 M	9 M	49	2 M	11	1,3 M	7	2,6 M	14	0,9 M	5

Források: 1821., 1834., 1844., 1892. és 1901. évi sem.; 1860. évi adatokhoz: *Wetzer ... IV*

Az adatokat összevetve a kisszámú izraelita és a nagyszámú katolikus lakosság száma folyamatos növekedést mutat. A fejlődés azonban nem volt minden régióban egyenlő mértékű. Egy 1812 és 1832 közötti időszakra vonatkozó kimutatás szerint akkor 22 katolikus plébánia lélekszáma csökkent. A három főesperességre irányítva a figyelmet pedig látható, hogy a latin szertartású katolikusok csak a keleten fekvő tornai főesperességben képeztek abszolút többséget (1840: mintegy 62 ezerből 37 ezer). A központi székesegyházi főesperességben csak relatív többségben voltak (1840: mintegy 59 ezer katolikus, szemben 46 ezer evangélikussal és 29 ezer reformátussal). A délnyugati nógrádi főesperességben az evangélikusok száma a katolikusokéval gyakorlatilag megegyezett (1840: mindkettő mintegy 52 ezer), ehhez jött még közel 8000 református. A hívek kis részét képező görög szertartású katolikus lakosság száma tartós volt, és majdnem ugyanennyire a reformátusoké is. Bár a régióban átlagon felüli volt az evangélikusok jelenléte, arányuk jelentősen csökkent. A táblázatban nem szerepel a kis létszámú ortodox hívő (1834: 26, 1860: 7, 1901: 33). A felekezetileg vegyes jellegből adódóan 1854-ben a püspökség területén például 1457 úgynevezett vegyes házasságot írtak össze. A felekezetenküliség még nem volt bevett kategória (1901: 1). (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 525.)

Az egyházmegye struktúrája és fejlődése 1804–1918 között

A rozsnýói püspökség plébániahálózata a vizsgált időszakban gyakorlatilag változatlan volt, csupán a lelkészségek száma ingadozott. Az 1811. évi sematizmus 98 plébániát említ, amelyeket 14 esperesség fogott össze, az 1913. évi *Atlas Hierarchicus* 1913-ban 99 plébániát sorol fel. Ebből 21-nek nem volt kegyura, ezért ezek anyagilag csak magukra számíthattak. Tíz nemes családnak volt kötelezettsége további 20 plébánia tekintetében, egy 13 plébániából álló egységért kizárólag a Sachsen-Coburg-Gotha-ház volt felelős. A többi plébánia állami és egyházi hatóságok és személyek alá tartozott (például Vallásalap: 30, király: 6), csupán két plébániának volt kegyura a rozsnýói ordinárius. 1892-ben 19 114 diák tanult katolikus iskolában.

Az 1850-es évektől rendelkezésre álló egyes adatok alapján úgy tűnik, hogy a papok száma lényegében változatlan volt (1853-ban 144, 1860-ban 155, 1910-ben 154 világi pap). Ez visszatükröződik a papi utánpótlás stagnáló számaiban is, amelyre azonban csupán a vizsgált időszak közepéig lehetett adatot találni (1811-ben 31, 1830-ban 29, 1854-ben 31 papnöven-

dék). A hat plébániát ellátó szerzetespapok száma viszont csökkent (1854: 32, 1860: 28, 1913: 24). 1860-ban jegyezték fel először irgalmasrendi apácákra vonatkozó, bizonytalan adatot. A klérus 1913. évi összesítő almanachja már 27 szerzetesnőt említ, akik közül 20-an Rozsnyón vagy Rimaszombaton – Gömör vármegye központjában – működő irgalmasrendi apácák, heten rozsnyói ferences nővérek voltak. 1900-ban az egyházmegyében az egy papra eső katolikus hívek száma 1039,3 volt, amellyel a magyarországi egyházmegyék sorában a rozsnyói középen helyezkedett el.

A rozsnyói püspökök hivatali ideje 1804 és 1918 között

	<i>Előző hivatal</i>	<i>Hivatalba- lépés*</i>	<i>Élet- kor</i>	<i>Hivatalviselés vége**</i>	<i>Időtár- tam</i>	<i>Átbelye- zés</i>
1. Szányi Ferenc (1740–1810)	-	1802. 03. 01.	62	1810. 03. 29. Üresedés: ca 65 hó	8	-
2. Esterházy László (1762–1824)	-	1815 második felében	53	1824. 09. 11. Üresedés: 12 hó	9	-
3. Lajcsák Ferenc (1772–1843)	-	1825. 09. 04.	53	1827. 10. 15. Üresedés: 6 hó	2	Nagyvárad
4. Scitovszky János (1785–1866)	-	1828. 04. 20.	43	1839. 02. 18. Üresedés: 27 hó	11	Pécs, Eszterg.
5. Zichy Domonkos (1808–1879)	-	1841. 05. 30.	33	1842. 05. 23. Üresedés: 37 hó	1	Veszprém
6. Bartakovics Béla (1792–1873)	-	1845. 06. 24.	53	1850. 09. 30. Üresedés: 5 hó	5	Eger
7. Kollárscsik István (1796–1869)	-	1851. 03. 02.	55	1869. 07. 18. Üresedés: 36 hó	18	-
8. Schopper György (1819–1895)	-	1872. 04. 10.	53	1895. 04. 10. Üresedés: 26 hó	23	-
9. Ivánkovich János (1846–1910)	-	1897. 06. 20.	51	1904. 10. 05. <i>Le- mond.</i> Üres.: 16 hó	7	-
10. Balás Lajos (1855–1920)	-	1906. 01. 16.	51	1920. 09. 18.	15	-
			<i>Átlag:</i> 51	<i>Üresedés átlaga:</i> 26 hó	<i>Átlag:</i> 10 év	

* A beiktatás (*installatio*) vagy székfoglaló (*intbronisatio*) dátuma.

** Az elhalálozás vagy az új hivatalba történő királyi kinevezés pápai megerősítésének (*praeconisatio*) dátuma.

A viszonylag rosszul javadalmazott Rozsnyó nem tartozott a kedvelt püspökségek közé. Tíz ordináriusa közül csak négyet neveztek ki később más egyházmegyék püspökévé, őket is csak az 1827 és 1850 közötti időszakban, közülük hármat (Lajcsák, Zichy, Bartakovics) igen rövid hivatali idő után. Érsekké csupán Scitovszky és Bartakovics emelkedett. A püspökök hivatalba lépési életkora átlag 51 évvel viszonylag alacsony volt, ami összefüggött Zichy igen korai kinevezésével. Mégis, a hivatalviselés időtartamának átlaga (10 év) nagyjából megfelelt az országos átlagnak, főleg Schopper hosszú püspöksége miatt. A püspökség csekély vonzerejével függhet össze, hogy az üresedések szokatlanul hosszú ideig, átlagosan több mint két évig tartottak. (KLIEBER, *Bischofslexikon*, 526.)

A püspökség története 1918 után

A trianoni békekötés kettészakította a rozsnyói püspökséget. Az egyházmegye nagyobb, északi része Csehszlovákiához került 83 plébániával, míg három töredékrésze Magyarországon maradt 19 plébániával Salgótarján és Putnok térségében, valamint Ózd közelében (Hangony és Szentsimon). A magyar egyházmegyei részek igazgatását a két világháború között Tornay János sajpüspöki, majd 1928-tól Pájer János putnoki plébános végezte, míg az egyházmegye nagyobbik, szlovákiai részét Balás Lajos püspök 1920-as halála után négy évig Podraczky István nagyprépost, majd 1925-től Bubnics Mihály püspök irányította apostoli kormányzóként. XI. Pius pápa 1937. szeptember 2-án kiadott *Ad ecclesiastici regiminis incrementum* kezdetű bullája értelmében az egyházmegye magyarországi részeiből apostoli adminisztratúra alakult, amely közvetlenül az Apostoli Szentszék irányítása alá került. A terület vezetője apostoli kormányzóként hivatalosan Serédi Jusztinián esztergomi érsek (1884–1945) lett, aki Meszlényi Zoltán helynök által kormányzott, de helyi szervező-vezetője a tapasztalt Pájer János maradt. A Szentszék 1939. július 19-én kelt bullával jóváhagyta az I. bécsi döntés okozta változásokat, megszüntette az adminisztratúrát és sor került az egyházmegye újraegyesítésére a magyarok által is elfogadott Bubnics Mihály püspök vezetése alatt. A rozsnyói, a kassai és a szatmári püspökségeknek a Szlovákia határain belül maradt területeire XII. Pius pápa ugyanekkor apostoli adminisztrátort helyezett Eperjes (Prešov SK) székhellyel Csárszky (Cársky) József személyében. A II. világháború után

azonban újra kettészakadt az egyházmegye területe. A csehszlovákiai területen visszaállították a háború előtti állapotokat, ami 1977-ig maradt érvényben. Ekkor VI. Pál pápa önálló szlovák egyháztartományt állított fel Nagyszombat székhellyel, amelynek *suffraganeusa* lett Rozsnyó.

A püspökség területének és státuszának további változásai következtek be 1995 és 2008 között, 1995-től a kassai érsekség köré szervezett egyháztartomány része. Az egyházmegye Magyarországon maradt részeit 1946 júliusában az Apostoli Szentszék Madarász István kassai püspökre bízta apostoli kormányzóként, aki 1948-ban bekövetkezett haláláig Hejcéről irányította a két egyházmegye csonka részeit, mivel székvárosából a csehszlovák hatóságok elűzték. Őt 1951-ig Tost Barnabás apostoli kormányzó követte. A Szentszék 1952. április 19-i határozatával a rozsnyói egyházmegyei töredékrészekre – a kassai és a szatmári egyházmegyéék Magyarországon maradt részeivel együtt – kiterjesztette az egri érsek hatalmát teljes joghatósággal, s így az igazgatás is átkerült Egerbe, de az érseki hivatalon belül külön egységként kezelve. Az 1982. május 11-i apostoli konstitúció elrendelte a terület beolvasztását az egri érsekségbe, de a helyi papság ellenállása miatt ezt csak fokozatosan lehetett végrehajtani.

Végül a magyar egyházmegyéék határainak 1993. évi rendezése során, Szent II. János Pál pápa 1993. május 30-án kelt kezdetű apostoli konstitúciója alapján a volt nyugati rész (Salgótarján és térsége) a váci egyházmegyéhez került, míg a Putnok és Ózd környéki területet az egri főegyházmegyébe olvasztották be.

• *Irodalom: Almanach des katholischen Klerus Oesterreichs und Ungarns 1913; Atlas Hierarchicus; Az Egri főegyházmegye schematismusa az 1975. szentévbén, Eger 1975; BALOGH–GERGELY, Egyházak; BARTÓK BÉLA, A rozsnyói egyházmegye magyarországi kormányzása 1937–1939 között, Acta Academiae Paedagogicae Agriensis Nova Series: Sectio Historiae 36 (2009) 1: 191–206; BARTÓK BÉLA, A rozsnyói egyházmegye tanítóinak és papjainak 1938-as petíciója, Közép-Európai Közlemények 3 (2010) 3: 98–105, Közép-Európai Közlemények 3 (2010) 3: 98–105; BEKE MARGIT, A Sajó-parti Athén, mint a rozsnyói püspökség székhelye, A Szent György Lovagrend a Felvidéken (szerk. Csámpai Ottó), Budapest 2018, 179–193; BORÓVI JÓZSEF, Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása, Budapest 2000; ERDŐ PÉTER, A magyar és európai egyházmegyéék alakulása az utóbbi tíz évben, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 10 (1998) 3–4: 269–277; GECSE ANNABELLA, Gömör szíve. Tanulmányok a dél-szlovákiai Gömör népi vallásosságáról, Somorja 2021; HRABOVEC, Slovensko a Svätá stolica; MAGYAR ZOLTÁN, Kultusz helyek és szakrális témájú narratívumok a Rozsnyói-medencében, Mód*

László–Simon András (szerk.), Olvasó. Tanulmányok a 60 esztendő Barna Gábor tiszteletére (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár), Szeged 2010, 294–298; MÉSZÁROS BARNABÁS, *Az egri érseki tartomány a trianoni batárok között. A kassai, rozsnयी és szatmári egyházmegyek magyarországi részei (1920–1993)*, PhD disszertáció, PPKE HTK, 2024; SALACZ GÁBOR, *A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; *Schem. Rosnavien. 1811, 1821, 1834, 1844, 1853*; ŠIMONČIČ JOZEF, *K vyblášeníu slovenskej cirkevnej provincie*, Jozef M. Rydlo (Hg.), Renovatio spiritualis, Bratislava 2003, 161–164; SOÓS ISTVÁN, *A Kassai, Rozsnयी és Szatmári Egyházmegyek magyarországi területei*, Magyar katolikus almanach 1984, 768–769; SZÖGI LÁSZLÓ, *A rozsnयी felsőoktatás intézményeinek hallgatói 1814–1852*, Budapest 2019; SZTYAHULA LÁSZLÓ, *Felső-Magyarország katolikus egyházi közigazgatása 1918–1925 között*, Zombori István (szerk.), Trianon és az egyházak, Budapest 2022, 13–39; JOSEF TOMKO, *Die Errichtung der Diözesen Zips, Neusohl und Rosenau (1776) und das königliche Patronatsrecht in Ungarn*, Wien 1968; VESZELOVSKÍ BALÁZS, *Történeti áttekintés a Rozsnयी Egyházmegye magyarországi részének 1920 és 1952 közötti egyházkormányzatáról*, Magyar Sion Ú.f. 16 (53) (2022) 2: 253–272.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 523–527.

MARIÁN ČIŽMÁR–RUPERT KLIEBER–TENGELY ADRIENN

III.3.1. SZÁNYI FERENC (1740–1810)

Rozsnयी, 1802. március 1. – 1810. március 29.

Sz. 1740. október 17-én született az akkor az esztergomi érsekséghez tartozó Tornán (Turňa nad Bodvou SK), nemesi családba. A gimnáziumot Kassán végezte; filozófiai és teológiai képzésben a nagyszombati egyetemen részesült. Teológiából a *baccalaureatus* megszerzése után doktorátust is szerzett. 1764. december 22-én szentelték pappá. Lelkipásztori működését a pécsi egyházmegyében kezdte, ahol néhány évig Vajszló és Tamási plébániáin szolgált. 1770. szeptember 27-én a pécsi gimnázium és kisszeminárium morálteológia tanára, 1773-tól az ottani papnevelő intézet rektora lett. Sz. 1773-ban a pécsi székeskáptalan kanonok teológusa és káptalani helynöke, 1792-ben pedig a káptalan nagyprépostja lett. 1795-ben a király Sz-t dulcinói címzetes (választott) püspökké, majd 1801. május 29-én Rozsnयी harmadik püspökévé nevezte ki, amelyet VII. Pius pápa 1801. december 23-án erősített meg. Sz. püspökké szentelésére 1802. február 21-én került sor Milassin

székesfehérvári püspök főcelebrálásával az ottani székesegyházban, majd 1802. március 1-én iktatták be a rozsnyói katedrálisban. 1807-ben, főként a jövedelmek növelése céljából megkapta a kaposfői prépostságot.

Sz. működésére erősen kihatottak korának drámai politikai eseményei, mindenekelőtt a napóleoni háború, amelyet az 1805. évi pozsonyi béke ideiglenesen lezárt. Az események a generális szeminárium hanyatlását eredményezték, mivel az intézménynek II. József óta a pozsonyi vár adott otthont. Követve a püspöki kar azon törekvését, hogy befolyással legyen a papképzésre és ellenőrizhesse azt, Sz. 7000 forint induló tőkéjű szemináriumi alapítványt hozott létre, ezzel lerakva a rozsnyói papnevelő intézet alapkövét, amely azonban csak hivatali utódja működése idején, 1814. november 20-án nyílhatott meg. A későbbi fejlődésre még inkább befolyással volt a rozsnyói kisszeminárium létesítése 1808-ban. Az intézmény a Monarchia széteséséig jó hírnek örvendett és rendkívül kedvező hatással volt a püspökség papjelöltjeinek számára és képzettségére. Sz. püspöki jövedelméből támogatta a rászoruló hallgatókat; a püspöki gimnázium oktatási feladatait a premontreiekre ruházta át.

Az 1776. évi alapítólevél nem biztosított könyvtárat a szerényen javadalmazott egyházmegye számára, ezért a gyűjtemény csak fokozatosan, ajándékozás útján jöhetett létre. 229 címből álló, 658 kötetnyi alapállományát Sz. elődjének, gróf Andrássy Antalnak († 1799) könyvgyűjteménye alkotta. Sz. ezt nagymértékben növelte 660 címből (1037 kötetből) álló magánkönyvtárával. Sz. az egyházmegye kormányzatában néhány változtatást eszközölt; többek között hat új plébániát alapított. Az eredetileg az esztergomi érsekség alá tartozó rozsnyói egyházmegye 1804-ben a bécsi udvar által véghezvitt és a Szentszék által csak utólag elfogadott egyházi újjászervezés következtében az újonnan létesített egri érsekség *suffraganeusa* lett. Néhány évvel később a rozsnyói püspökség görögkatolikus parókiáit a munkácsi görögkatolikus egyházmegyéhez csatolták, ezért a rozsnyói egyházmegyéhez a továbbiakban 89 plébánia tartozott.

Sz. szolgálatkész és a néphez közel álló püspök hírében állt. Kollegiális hivatalvezetés és – a hagyományos főpapi jótekonysághoz igazodó – karitatív hozzáállás jellemezte. Hiányzott belőle az arisztokrata vagy bürokrata fölényesség, ugyanakkor a kiemelkedő intellektuális képesség vagy az írói ambíció is. Nem vett részt különösebben aktívan az országos politikában. Utolsó nyilvános fellépésére 1808. február 21-én került sor, amikor közre-

működött Klobusiczky szatmári püspök egri szentelésén. 1810. március 29-én halt meg; a rozsnयी székesegyházban temették el.

• *Források: Magyar Kurír*, 1804. 12. 28. 808; *Annalen der österreichischen Literatur 1807/II*, August 1807, 85; FRIVALDSZKY FERENC, *Versum dat ex votis Francisco Szányi praesuli Rosnaviensi inaugurato*, Quinque-Ecclesiis 1802. • *Irodalom: BOROVSKY, Gömör-Kisbont vármegye*, 545; GAMS, *Series episcoporum*, 377; HC VII, 325; MENDLIK, IX. *Pius*, 65; *Schem. Rosnavien*. 1927, 19; *Schem. Rosnavien*. 1992, 9; TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy*, 194.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 527–528.

L'UBOSLAV HROMJÁK–MARIÁN ČIŽMÁR szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

III.3.2. ESTERHÁZY LÁSZLÓ, GALÁNTAI (1762–1824)

Rozsnýó, 1815. augusztus/szeptember – 1824. szeptember 11.

E. 1762. január 12-én született az alsópatyi (Rábapaty része) Esterházy-kastélyban, más adatok szerint 1769. június 10-én, Sopronban. A főnemesi család cseszneki ágából származott. Apja, galántai Esterházy Ferenc gróf (1738–1803) lelkes ornitológus, anyja sárvár-felsővidéki Széchényi Mária Anna Terézia volt. Házasságukból három gyermek született: László, Mária Anna és Mária Terézia. E. teológiai tanulmányait a pozsonyi generális szemináriumban végezte, amelynek a vár adott otthont. 1792. július 26-án pécsi egyházmegyes pappá szentelték. Kezdetben Dunaföldváron szolgált káplánként, majd egy ideig püspöki titkár lett rokona, Esterházy Pál László pécsi püspök mellett. Ezután több évig Abaliget és Földvár plébánosa volt. Ekkoriban nyerte el a koppánymonostori címzetes apáti címet. 1802-ben a pécsi káptalan kanonokjává nevezték ki, majd különféle újabb feladatokat kapott: többek között a püspöki líceum igazgatóhelyettese, a szeminárium rektora, püspöki helynök és ügyhallgató (*auditor*) lett. I. Ferenc király E-t 1810. december 19-én rozsnयी püspökké nevezte ki. Mivel a pápai megerősítés nem utolsósorban VII. Pius pápa franciaországi száműzetése miatt elhúzódott, E. az egyházmegyét 1811. április 6-tól káptalani helynöként vezette. Az 1814. szeptember 26-i szentszé-

ki megerősítést követően 1815. július 23-án szentelte püspökké Szabó András kassai püspök az ottani székesegyházban. E. rozsnói hivatalba lépésének pontos dátumát nem sikerült felkutatni; valószínűleg 1815. augusztusban vagy szeptemberben volt.

E. igyekezett megfelelő feltételeket teremteni a pasztorációhoz: püspökségét csaknem teljes egészében vizitálta. Később új plébániákat létesített, illetve kezdeményezte, hogy az exponált vagy távol eső plébániák esetében kerekítsék le a kassai püspökség felé eső határokat. Erre irányuló törekvései egy részét haláláig nem sikerült megvalósítania. 1814-ben E. nyithatta meg a rozsnói szemináriumot; 1816-ban filozófiai líceumot alapított papjelöltek számára. 1821. november 4–7-re összehívta a rozsnói egyházmegye első zsinatát, amelyen számos egyházi méltóság és 63 pap vett részt. A zsinat határozatokat hozott a papság és a nép vallási életének intenzívebbé tételéről: többek között a prédikálásról, a gyermekek hitoktatásáról és a felnőtt katekézisiről, amelyre Mindenszentek és Húsvét közötti vasárnapokon kellett sort keríteni. A vasárnapi miséket a jövőben minden filiában meg kellett tartani. A zsinat engedélyezte a szentmiséken az egyházmegye mindhárom nyelvének használatát. További irányelveket határozott meg a szentségek kiszolgáltatására, a körmenetekre és a templomszentelésekre vonatkozóan. A plébániákon ezen kívül bevezette az úgynevezett örökimádást. Meghagyta továbbá, hogy a papok örökségének egy része a plébániát illesse, hogy ebből növelni lehessen annak gazdasági felszerelését (*fundus instructus*).

1822-ben aktívan részt vett a nemzeti zsinaton. E. vezette a bécsi *Augustineumban* tanuló fiatal magyarországi papok tanulmányait biztosító alapítvány, a pesti teológusvita és az egységes szemináriumi tanrend ügyét tárgyaló és a vonatkozó határozati javaslatokat előkészítő bizottságot. Részt vett a zsinatról távolmaradó személyek indoklását megvizsgáló bizottság munkájában is. A zsinati munkálatok során a szerzetesrendek reformja kapcsán a rendi előjárók jogainak csökkentését javasolta. Szorgalmazta a Káldi-féle bibliafordítás helyett egy új, korszerű fordítás elkészítését. A szlovák nyelvű fordítás igényét is jogosnak tartotta, de hangsúlyozta, hogy ezt nem lehet siettetni, csakúgy, mint a német, horvát és más nemzetiségi nyelvű fordítást sem.

E. gazdasági vállalkozásai sokrétűek voltak, de nem mindig jártak sikerrel. Nagy gondot fordított a püspöki székhely megjelenítésére és felszerelésére. Kibővített és felújította a székesegyházat és a püspöki rezidenciát. A könyvtárat saját állományából 938 címmel, illetve 1675 kötetel

bővítette. Nagyvonalúan támogatta a szegényeket; e célból még kegyszereket és püspöki keresztjét is áruba bocsátotta. Felújíttatta az 1777 óta a püspöki javadalomhoz tartozó Somodi (Drienovec SK) üdülőhelyet. A rozsnýói cserépmanufaktúra megszerzésére irányuló terve 1815-ben meghiúsult. Az E. költségén üzembe helyezett első dunai gőzhajó Komáromnál elsüllyedt az árban. A város és a püspökség között kibontakozó konfliktussorozat ellenére E. támogatta Rozsnýó szabad királyi városi rangért folytatott küzdelmeit. A szakirodalomban megfogalmazott véleménnyel szemben, amely szerint E. főként a magyar nemesség érdekeit képviselte, megállapítható, hogy távol tartotta magát a politikától. Nem maradt fenn említésre méltó országgyűlési megnyilvánulása. Viszont egyértelműen alátámaszthatóak a közerkölcs és a papi fegyelem ügyében tett erőfeszítései.

E. irodalmi öröksége igen csekély; mindössze néhány nyomtatott prédikációt hagyott hátra. E. hirtelen és váratlanul halt meg 1824. szeptember 11-én a szomolnoki (Smolník SK) plébánián, egy vizitációs út során. A rozsnýói székesegyház síboltjában temették el. Jelentős adósságot hagyott maga után. Meghatalmazottja, gróf Esterházy János még 1818-ban szükségét látta sajtóközleményben felhívni a figyelmet azokra az E. aláírásával ellátott *carta biancákra* (kitöltetlen kötelezvényekre), amelyekből érvénytelen adósleveleket készítettek.

• *Művei: A szentségnek és tiszteletnek arany koronájával megdicsőített fejedelem...*, Bécs 1806; Pásztori beszéde, Kassa 1815. • *Források: Hazai s Külföldi Tudósítások* 1817. II. 49, 1824. II. 219–220; *Allgemeines Intelligenzblatt* 7. 5. 1818. • *Irodalom: ADRIÁNYI, Geschichte; BERNHARD FABIAN (Hg.), Handbuch der historischen Buchbestände in Deutschland, Österreich und Europa*, Hildesheim 2003; BOROVSKÝ, *Gömör-Kisbont vármegye*, 545; ČIŽMÁR, *Košická biskupi*, 80–81; FEJÉRDY ANDRÁS (szerk.), *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*, Budapest 2018; HC VII, 325; LKKOS, 307; Magyar Sion ú.s. 6 (1892) 619; MENDELIK, IX. *Pius*, 65; SBS II, 30; *Schem. Rosnavien*. 1927, 19–20; *Schem. Rosnavien*. 1992, 5–6; SZINNYEI, II. 1455; TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy I*, 194; TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy II*, 194, 450; TUSOR, *A bécsi Augustineum*, 32–43 JOZEF VAVROVÍČ, *Svetlá minulosti*, Trnava 1994, 64.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 528–530.

LUBOSLAV HROMJÁK–MARIÁN ČIŽMÁR szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

III.3.3. LAJCSÁK FERENC [LAICSÁK, LEICSÁK] (1772–1843)

Rozsnyó, 1825. szeptember 4. – 1827. október 15.

Nagyvárad, 1827. november 18. – 1842. július 26.

A Hont vármegyei Selmechányán (Banská Štiavnica SK) született 1772. december 19-én, feltehetően nemesi családba. Alsó és középfokú tanulmányait Selmechányán, majd Egerben végezte, a filozófiát Pozsonyban hallgatta. Az esztergomi főegyházmegye papnövendékeként 1789-től Nagyszombatban teológiát tanult. Mivel a teológia elvégzése után korhiány miatt még nem volt szentelhető, ugyanott többek között elemi iskolai hitoktatási feladatokat látott el.

1795. december 28-án Fuchs Ferenc nyitrai püspök szentelte áldozópappá. Rövid ideig Léván (Levice SK) káplán, majd Batthyány József esztergomi érsek 1796-ban szentszéki jegyzővé tette meg Kondé Miklós belgrád-szendrői felszentelt püspök mellé, aki hamarosan felfigyelt L. tehetségére és szorgalmára. Miután Kondét a király 1800 augusztusában nagyváradai püspökké nevezte ki, L-t is magával vitte új egyházmegyéjébe, ahol püspöki titkárrá és szentszéki jegyzővé tette meg. Kondé püspök halála évében, 1803-ban L. a püspöki szeminárium élére került, amelynek igazgatását 1814-ig látta el. Az 1804-es nagyváradai sematizmus szerint L. ezenfelül Bihar vármegye táblai ülnöke, 1805-től az alapítványi pénztárak kezelője lett. Az egyházi ranglétrán emelkedve 1807-ben kanonok és szentszéki ülnök, 1813-ban közép-szolnoki, 1816-tól krasznai, 1821-től békési, később székesegyházi főesperes. 1824-ben a püspöki líceum igazgatója lett.

1825. február 18-án rozsnyói püspökké nevezte ki az uralkodó. A pápa június 27-én erősítette meg a döntést. Püspökké Vurum József püspök szentelte augusztus 21-én Nagyváradon. Ünnepeles beiktatására szeptember 4-én került sor. Rozsnyói működéséről rövid hivatalviselése miatt kevés információval rendelkezünk. Ami bizonyos, hogy a helyi oktatás fejlesztését fontos feladatának tartotta; 5000 forintos alapítványt tett a rozsnyói iskola harmadik tanári katedrájának felállítására, valamint 3400 forintot a rimaszombati (Rimanská Sobota SK) iskola javára. 1827. május 25-én az uralkodó nagyváradai püspökké nevezte ki. Ugyanezen év október 15-én XII. Leó pápa felmentette a rozsnyói egyházmegye kötelékéből és a nagyváradai egyházmegye élére helyezte át. Új székhelyére történő átutazása során a

debreceni polgárság közbenjárására bőkezűen támogatta az ottani katolikus templom tornyának építését. Püspöki székét új székhelyére történő ünnepélyes bevonulása után két nappal, 1827. november 18-án foglalta el.

Új egyházmegyéjében is felkarolta az iskolák ügyét, amelyet elősegített, hogy az uralkodó a nagyváradi tankerület főigazgatójává és királyi tanácsnokká nevezte ki, e két feladatkört 1837-ig töltötte be. Több iskola felépítését, illetve alapítását támogatta, többek között Váradolasziban (később Érolaszi, Olosig RO), Érsemjénben (Șimian RO) és Érmihályfalván (Valea lui Mihai RO). Három jelentős alapítványt is tett árvák neveltetésére: kettő nevelőintézet formájában Váradolasziban nyílt meg, egy pedig Szilágysomlyón (Șimleu Silvaniei RO) működött. Az intézményekkel elsősorban a vegyes házasságokból származó árvák katolikus nevelését akarta biztosítani. A fiúnevelő intézet 1828-ban nyílt meg 12 növendékkel, akik mellé további hat árva érkezett a Némethy-alapítványtól. Ugyanabban az évben nyílt meg a környék első leánynevelő intézete. A püspök az intézetek számára megfelelő ingatlant is vásárolt. Végrendeletében kikötötte, hogy amennyiben hagyatékából a két intézetnek nem jutna 15–15 ezer forint, a fiúintézet házáat adják el és az érte kapott összeget a leányintézet alapjához csatolják. A harmadik alapítvány feltehetően csak 1843-ban kezdett el működni. Ennek támogatásával az árvák a szilágysomlyói plébánosnál, illetve nevelőszülőknél nevelkedtek, akik a gyermekek taníttatására támogatást kaptak. Szociális intézkedései kiterjedtek a püspöki alkalmazottak özvegyeire és árváira, akik részére nyugdíjat biztosított, továbbá 1837-ben egy szegényház építtetésére. Nekrológok szerint az 1831. évi kolerajárvány idején jelentős összeget (20 ezer, más forrás szerint 50 ezer) forintot áldozott a rászorulókra, és az 1836 júniusában Nagyváradon leégett mintegy 200 ház újjáépítéséhez fával járult hozzá, amiért a király elismerését fejezte ki.

Lelkipásztori tekintetben L. működése kevésbé volt jelentős. 1831-ben egyházmegyéje kánoni vizitálásába kezdett, ami a kolerajárvány miatt már a következő évben megszakadt. A vizitáció folytatása a források alapján nem állapítható meg egyértelműen. Amikor L. 1835 tavaszán tartósan megbetegedett, Hám szatmári püspök vállalta át püspöki funkcióinak jelentős részét. A Szentszék a püspökség helyzetéről szóló 1836. január 7-i jelentésre adott 1838. márciusi válaszában felszólította, hogy különleges figyelmet szenteljen a vegyes házasságokra azokon a területeken, ahol a katolikusok kisebbségben vannak. Ennek és feltehetően a Clemens August Droste zu

Vischering kölni érsek és a porosz kormány között a vegyes házasságok körül úgynevezett kölni vita hatására – amely a kölni érsek 1837. évi letartóztatásában csúcsosodott ki – L. 1839. március 15-én püspöki körlevelet és április 22-én ehhez tartozó instrukciót adott ki a vegyes házasságok ügyében, ezzel felbolygatva a magyar közéletet is. Az 1791. évi törvényekkel ellentétben L. csak abban az esetben engedélyezte az egyházmegye papjainak az aktív közreműködést a vegyes felekezetű párok esketésében, ha az akatolikus fél reverzáissal félreérthetetlen módon kötelezte magát a gyermekek katolikus nevelésére. Ellenkező esetben a házasságkötés hivatalosan csak passzív asszisztenciával történhetett. Az utasítást a konzervatív körök is visszaautasították, és először csak Scitovszky rozsnyói püspök támogatta nyíltan; az érintett Bihar vármegyében heves ellenállást váltott ki. Bihar és más vármegyék az udvarhoz folyamodtak. Ennek következtében L. formális figyelmeztetést kapott, amely engedelmességre és az érvényes szabályozások betartására szólította fel. Az ügyben nyílt vita támadt különösen L. és a vegyes házasságban élő katolikus bihari táblai ülnök, Beöthy Ödön között. Utóbbi újraválasztása országgyűlési képviselővé vitatott körülmények között meghíúsult. Kettőjük nyílt levelei fordításban és nyomtatásban az országhatáron túl is a nyilvánosság elé kerültek. Ettől függetlenül L. házassági utasítása végül mintául szolgált a püspöki konferencia 1840. július 2-i, egész Magyarországra vonatkozó körleveléhez.

A különféle állami kitüntetések elnyert L.-t 1840 júniusában szélütés érte, aminek következtében egyik felére teljesen lebénult. Állapota nem javult, ezért felmentést kért hivatali szolgálatai alól, amelyet XVI. Gergely pápa 1842. július 26-án adott meg számára. Az év végén a Szentszék által címzetes érsekké kinevezett L. a váradi kapucinusok kolostorába vonult vissza, ahol 1843. május 5-én elhunyt. A kapucinusok ottani sírboltjában temették el május 8-án.

• *Művei:* ALEXANDER KOPPY (kiad.), *Oratio, qua excellentissimo ac illustrissimo Domino Francisco Lajcsák... anno MDCCCXXXIII die V. maji supremam diem obeunti virtutem aestimandi gratia parentavit*, Pest 1843. • *Források:* RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecclesiastice, Publico-ecclesiastice, 163, 167; RNL Bihar Fd 3, Episcopia romano-catolica de Oradea, Acta Ecclesiastice, Dioecezana, 843, 849, 939; *Vereinigte Ofner-Pester Zeitung* 1. 1. 1832, 13. 10. 1842; *Der Adler* 26. 5. 1843 (nekrológ). • *Irodalom:* FAZEKAS CSABA, *Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök és Beöthy Ödön két levélváltása a vegyes házasságokról (1839)*, Sárospataki füzetek 13 (2009) 1: 11–32; GYENIS ANTAL, *Korszerű magyar apostolok*.

Lajcsák Ferenc (1772–1843) *nagyvárad püspök*, Egyházi Lapok 65 (1942) 136–137; HC VII–IX; HORVÁTH, *Fünfundzwanzig Jahre*, 490; LOPUSSNY ÁGOST GYULA, *A Szent József-intézet múltja és jelene. Visszaállításának százados fordulója emlékéül*, Nagyvárad 1895, 137–165; JOHANN MAILÁTH, *Die Religionswirren in Ungarn*, I, Regensburg 1845, 106–112; ROSKOVÁNYI ÁGOSTON, *De matrimonii mixtis inter catholicos et protestantes*, II, Pécs 1842, 655–663; *Schem. Rosnavien*. 1901, 18; *Schem. Varadinen*. 1802–1825; *Schem. bist. Varadinen*. 1896, 100; VANYÓ TIHAMÉR, *Püspöki jelentések a Magyar Szent Korona Országainak Egyházmegyéiről 1600–1850*, Pannonhalma 1993, 291–305; *Eugen von Beöthy und der Bischof von Großwardein*, Altona 1840; *Laicsák Ferencz nagyvárad püspök életrajza*, A pesti növendék-papság Magyar Iskolájának Munkálatai 15, Pest 1848, 240–270.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 417–419.

TÓTH KRISZTINA

III.3.4. SCITOVSZKY JÁNOS, NAGYKÉRI [SCITOWSKY] (1785–1866)

Rozsnyó, 1828. április 20. – 1839. február 18.

Pécs, 1839. május 23. – 1849. szeptember 28.

Esztergom, 1850. január 6. – 1866. október 19.

1785. november 1-én az Abaúj vármegyei Bélán (Kassabéla; Košická Belá SK) született. Apja Scitovszky János, szláv felmenőkkel rendelkező, kisnemesi származású falusi tanító volt. Szerény körülmények között nevelkedett. Később épületes anekdoták tárgya lett, amikor édesanyja egyszerű falusi viseletben látogatást tett az esztergomi érsekként a főnemesek sorába emelkedett pap fiánál. Elemi iskoláit Jolsván (Jelšava SK), a gimnáziumot pedig Rozsnyón végezte. 1804-ben egy kanonok támogatásával felvételt nyert a rozsnyói szemináriumba, majd püspöke teológiai tanulmányokra Nagyszombatba küldte, ahol 1808-ban filozófiai doktorátust szerzett. 1809. november 5-én Antonio Severoli bécsi nuncius (1802–1816) szentelte pappá Jászón (Jasov SK), a premontreiek templomában. Ezt követően a rozsnyói gimnázium filozófia és matematika tanára, a következő évtől a morál- és a pasztorálteológia tanára. 1813-ban a pesti egyetemen teológiai doktorrá avatták. 1821-ben sikertelenül pályázott a pesti egyetem egyháztörténelem tanszékére. 1824-ben a rozsnyói káptalan tagja és a szeminárium rektora

lett, valamint nagykeri előnévvel nemességet szerzett. Nyári helyettesítések során ismerte meg a püspökséget. 1825-ben a székeskáptalan követeként részt vett a magyar országgyűlésen, és Lonovics József érseki titkár, későbbi egri érsek mellett a legtekintélyesebb egyházi képviselő lett. Kezdetben szimpatizált a liberálisokkal, később azonban elfordult tőlük.

S. 1827. augusztus 17-én rozsnyói püspöki kinevezést kapott; a szentzéki megerősítésre 1828. január 28-i konzisztóriumon került sor. A szentelést hivatali elődje, Lajcsák nagyvárad püspök végezte 1828. március 25-én a nagyvárad székesegyházban. Beiktatása április 20-án volt. Hivatali működése egyik fő feladatának a papság és a hívek vallásosságának elmélyítését tartotta. Továbbá célul tűzte ki a nagyrészt protestánsok által lakott egyházmegye békés eszközökkel történő katolizálását. Ennek megfelelően támogatta a Mária-tiszteletet, az ereklyekultuszt és a zarándoklatokat. Személyes kérésére megkapta Rómában Neitus vértanú ereklyéit, amelyeknek a székesegyházban oltárt emelt. Részt vett az egyházmegye búcsújárásain – többet személyesen is vezetett –, és figyelmet fordított a papság igényeire. Tizenegy éves püspöki működése alatt tíz templom épült fel. Megindította a *Rozsnyói Egyházi Töredékek* c. folyóiratot a katolikus öntudat erősítése érdekében. A népoktatás fejlesztésére Rozsnyón internátust, Rimaszombatban (Rimavská Sobota SK) gimnáziumot alapított.

Lajcsák nagyvárad püspök mellett S. volt az egyetlen magyar püspök, aki az úgynevezett kölni egyházvita hatására már az 1830-as években megtiltotta a papságnak, hogy vegyes házasságok kötésénél közreműködjön, amennyiben a protestáns fél nem kötelezte magát reverzáissal a gyermekek katolikus nevelésére. Emiatt a gömöri vármegyegyűlés 1836 végén jogsértés miatt vádat emelt ellene az udvarnál. Ez a támadás végeredményben a liberális ellenzék válasza volt S-nek az 1832–36-os országgyűlés alatti politikai tevékenységére. Pietro Ostini bécsi nuncius (1832–36) megítélése szerint S., Kopácsy veszprémi és Vurum nyitrai püspök voltak az országgyűlés felsőtábláján az egyház jogainak legfőbb védői. Az 1836. és az 1839. évi országgyűléseken S., kevésbé kidolgozott, inkább gyakorlatias és polemikus jellegű beszédeivel, Lajcsák hivatali kollégájával együtt ismét az ellenzék keresztútjába került.

Szepesy pécsi püspök halála után 1838. november 19-én az uralkodó áthelyezte a pécsi egyházmegye élére. A pápai megerősítésre 1839. február 18-án, a beiktatásra május 23-án került sor. Püspöki működését a plébániák vizitációjával kezdte. Tíz éves hivatali működése alatt öt templom és hat is-

kola épült. A pécsi tanítóképző fenntartását átvállalta. Az idős tanítók részére létrehozta a Néptanítók Nyugdíjintézetét. Lánynevelő intézetet alapított, amelyet a Miasszonyunkról nevezett nővérekre bízott. Támogatta a kórházat, figyelmet szentelt a börtönpasztorációra és szegényházat hozott létre. A papságot háromnapos lelkigyakorlatokra (*triduum*) kötelezte, amelyeket szerzetesek tartottak. Világi papokat, ferenceseket és jezsuitákat népmissziók megrendezésével bízott meg. Ahogy Rozsnyón, pécsi működése alatt is figyelembe vette a püspökség háromnyelvűségét a gyakorlati rendelkezések során. Az 1847. évi éhínség idején ingyen gabonát adományozott, amelyet csak az aratás után, természetben kellett visszaadni. Ezekben az években Liszt Ferenc gyakori vendége volt. 1845-ben elnöke volt annak az orvosokból és természettudósokból álló kongresszusnak, amely kezdeményezte az ország gyógyvizeinek megvizsgálását. Az 1843/44. évi országgyűlésen a püspöki kar azon kisebbségéhez tartozott, amely támogatta az Alsótáblán részt vevő káptalanok kezdeményezését. Ezek hangsúlyosan konstruktív politikával az eddigi egyházi jogok legalább egy részének megmentésére törekedtek.

1848 tavaszán a bécsi udvar S-t akarta a megüresedett prímási székbe helyezni, a magyar kormány viszont Lonovics csanádi püspököt támogatta. Végül kompromisszum eredményeként a békülékeny Hám szatmári püspök nyerte el a méltóságot; kinevezésére június 26-án került sor. Lonovicsot kárpótlásul az egri érseki székbe helyezték. Sem Bécs, sem Pest-Buda nem sürgette azonban Hám római prekonizációját, aki ezért a szatmári és az esztergomi főegyházmegye igazgatását kanonokokra bízta. S. a politikai átöröklést anyagilag addig támogatta, amíg azt királyhűnek tekintette. Legkésebb a felekezeti egyenjogúság elrendelésétől és a tized eltörlésétől kezdve a püspöki kar nagy részéhez hasonlóan távolságot tartott az aktuális politikai fejleményektől. Ennek ellenére Kossuth kormányzata a déli országrészek kormánybiztosává nevezte ki, ami ugyanakkor Jellachich József (Josip Jelačić) horvát bán csapatainak támadása miatt nem járt gyakorlati következményekkel. A főváros bukása után a legtöbb püspökhöz hasonlóan ő sem követte a kormányt Debrecenbe. A kiélezett helyzetben őt és Hámot hazaárulónak nyilvánították, javaikat elkobozták és kiutasították őket az országból. Mindketten Bécsbe távoztak.

Miután a bécsi kormányzat 1849. július 14-ével lemondatta a kinevezett Hám prímást, Bach belügyminiszter a szokásos *terna* (három jelöltes) javas-

lat helyett S-t *unico loco* javasolta prímásnak. Érvei között szerepelt, hogy S. kitűnik „tanultságával, szigorúan vallásos életvitelével, kiemelkedő jótékonyosságával, a legfelsőbb császári házhoz való megingathatatlan hűségével”, továbbá beszél magyarul, németül és „szlávul”. Az uralkodó 1849. július 21-én esztergomi érsekké nevezte ki S-t. Az áthelyezést Róma 1849. szeptember 28-án erősítette meg. Érseki székét 1850. január 6-án foglalta el. Az érseki palliumot Michele Viale-Prelà bécsi nunciustól (1845–56) vette át. S. már 1850 tavaszán különleges megfigyelőként részt vett az osztrák püspökök konferenciáján, ahol értesült arról, hogy konkordátum útján tervezik az egyház birodalmon belüli helyzetének rendezését.

S. hivatali működésének első éveit még erősen az elmúlt drámai események árnyékában teltek. A papság ellen folytatott bírói eljárások megakadályozására S. a politikailag kompromittált papokra egyházi büntetést rótt ki. Megmentette a perbe fogott Bémer László nagyvárad, Lonovics József csanádi és Rudnyánszky József besztercebányai püspököt. Sikerült elérnie, hogy a katolikus papokat és a protestáns lelkészeket is mentesítsék a kényszerbesorozások alól.

Az aradi vértanúk megmentése érdekében négyszer kereste fel Ferenc Józsefet, aki azonban elutasította kérését. Az egyházi viszonyok rendezése érdekében 1850. augusztus 25-ére püspöki konferenciát hívott össze Esztergomba. Bár arra törekedett, hogy a prímási jogkört a Szent Korona országainak minden egyházmegyéjére kiterjessze, a horvát főpásztorok megtagadták a részvételt. 1853-ban a zágrábi metropólia megalapításával végérvényesen aktualitását veszítette a kérdés.

S. korábbi törekvéseinek megfelelően esztergomi érsekként is nagy hangsúlyt helyezett a hitélet élénkítésére; ennek érdekében lelkigyakorlatokat tartott Nagyszombatban, Pesten és Esztergomban, és elrendelte népmissziók tartását. A pesti Egyetemi templomban meghonosította a konferenciabeszédeket. Pártfogolta a vallásos egyletek (oltáregyletek, legényegyletek, Kolping egyesület) munkáját. Támogatta a szerzetesrendeket, a kármelitákat, a pálosokat, a szatmári irgalmas nővéreket, a jezsuitákat és az angolkisasszonyokat. 1852-ben a Szentszék megbízásából a fegyelmi problémák kezelésére a magyar férfi szerzetes rendházakat vizitálta. A nagy vizitáció eredményét – amelyhez hasonló munkát végzett Schwarzenberg bíboros a birodalom nyugati felében – terjedelmes jelentés formájában küldte meg Rómába. Részben a horvát egyházmegyéik fölötti befolyás elvesztésének kiegyensúlyozására.

lyozására IX. Pius S-t bíborossá kreálta 1853. március 7-én. Római címtemploma a Jeruzsálemi Szent Kereszt (*Santa Croce in Gerusalemme*) bazilika lett 1854-ben. A birétumot 1854 végén, mintegy két hónapos római tartózkodása során kapta meg a pápától. Rómából Esztergomba vitte Szent Valentinus és Modestin vértanúk ereklyéit. 1858. szeptember 19. és október 3. között Esztergomban tartományi zsinatot tartott, amely főleg a konkordátummal és magyarországi érvényességével, továbbá fegyelmi kérdésekkel foglalkozott. A zsinat határozatait egy 1860-ra kitűzött egyházmegyei zsinaton a püspökségek szintjére bontották le.

Hatalmas jövedelmének jelentős részét építkezésre, továbbá jótékony és kulturális célra fordította. Egykorú kimutatások szerint karitatív jellegű kiadásai három hivatali időszakában mintegy 2,5 millió forintot tettek ki. Ebből mintegy 260 000 forint esett a szűkebb értelemben vett kultuszra, több mint 500 000 oktatási intézményekre, 630 000 nyilvános szociális intézményekre és közel 900 000 (!) az esztergomi bazilika befejezésére. A már elődei által felfogadott művészek mellett szerződést kötött többek között Pietro Bonani és Johann Meixner szobrászokkal. A székesegyház felszentelésére 1856. augusztus 31-én került sor a király jelenlétében. S. régi barátját, Liszt Ferencet kérte fel a szentelési mise komponálására és vezénylésére. A prédikációk a magyaron kívül szlovák és német nyelven is elhangoztak. A templomot IX. Pius 1856-ban bazilika rangjára emelte.

S. 1850-ben Nagyszombatból a vízivárosi ferences zárdába költöztette át a szemináriumot. 1853-ban visszahívta a jezsuitákat Nagyszombatba és rájuk bízott egy újonnan létesített gimnáziumot és konviktust. 1853-ban Hild József tervei alapján új épületet létesített az esztergomi székeskáptalan értékes könyvtára számára (*Bibliotheca Ecclesiae Metropolitanae Strigoniensis*). Az esztergomi Nagyszeminárium épületét 1865-ben szentelte fel, és újraindította az érseki tanítóképzőt. A nyugdíjas papok számára 200 000 forintos alapot hozott létre. Támogatta a katolikus sajtót (például *Religio, Magyar Sion*) és 16 000 forintot adományozott a Magyar Tudományos Akadémiának, amelynek 1853-tól igazgatósági tagja volt.

Prímásként S. automatikusan kora (egyház)politikai vitáinak közepontjába került. Az udvar jelöltjeként és az ultramontán nézőpont szóvivőjeként hosszú ideig a magyar országgyűlés jelentős részének nyílt elutasításába ütközött. Felrötták neki az 1855. évi konkordátumba történő hivatalos

beleegyezését is. A háttérben azonban S. Bécsben és Rómában intenzíven közbelépett annak érdekében, hogy Magyarországot ne vonják be a konkordátumba, és ne szűkítsék le a prímási jogkört. 1854-ben, a Szeplőtelen Fogantatás dogmájának elfogadása alkalmával hosszabb ideig tartózkodott Rómában, amelynek során terjedelmes emlékiratot adott át a pápának. Fáradásait, Rauscher bécsi érsek és a bécsi udvar meghíúsította, amihez többek között Simor János kanonok (a későbbi prímás) római háttérmunkája is hozzájárult. Az 1855-ös konkordátum aláírása után Viale-Prelà bécsi nuncius biztosította S-t arról, hogy a prímási jogokat nem korlátozzák. Ugyanezen év során hivatalos intitulatúrájában S. kapcsolta össze az 1714-től külön, a mindenkori érsek neve mellett szereplő hercegi és a tőle különálló, a *legatus natus* után következő prímási címet. „Magyarország hercegprímásá”-ról (*Princeps Primas Regni Hungariae*) valójában csak 1855-től és S. esetében beszélhetünk először, jóllehet informális használat már korábban is elő-előfordul. 1860-ban S. visszaállította a prímási szék mint harmadfokú egyházi bírói fórum jogkörét, ezáltal gyakorlatilag visszaállította a konkordátum előtti állapotokat.

S-nek komoly tekintélyt szerzett, hogy szóvivője lett azoknak a törekvéseknek, amelyek Magyarország teljes államiságának visszaállítását tűzték ki célul. A nádori méltóság megüresedése (1848) óta S. konzervatív szemléletének megfelelően a király utáni legfelsőbb alkotmányos fórumnak tekintette magát. Amikor 1853-ban megtalálták a Kossuth kormányzata által elrejtett Szent Koronát, S. azzal a kéréssel nyújtotta át Ferenc Józsefnek, hogy hagyományos módon koronáztassa meg magát. A még befejezetlen esztergomi bazilika 1856. augusztus 31-i ünnepélyes felszentelését is arra használta fel, hogy az uralkodónak petíciót nyújtson át, amelyben a magyar arisztokrácia az ország alkotmányának visszaállítását kérte. A császári párt annak 1857. évi magyarországi utazása alkalmából magyarul köszöntötte, majd újabb petíciót nyújtott át, amely ugyancsak eredménytelen maradt. 1857 szeptemberében a bécsi neoabszolutizmussal szemben hatalmas tömegeket megmozgató zárandoklatot szervezett Mariazellbe. 1859. november 6-án fényes külsőségek között megünnepelt aranymiséje alkalmából ismét a király megkoronázását kérte a főrendek nevében. Az alkotmányosságért folytatott küzdelem 1860-ban érte el tetőpontját, amely az áprilisi Széchenyi-rekviem, az augusztusi Szent István napi ünnepség és az S. által vezetett körmenet jelentette.

A püspöki konferencia 1862-ben értékes ereklyetartót készíttetett a Szent Jobb számára, amely az addigi, Habsburg-címerrel díszített ereklyetartót váltotta fel. S. 1863-ban a budai várban Szent István-emlékmű felállítását kezdeményezte. Már 1860 decemberében sor került Esztergom vármegye visszaállítására és S. örökös főispáni kinevezésére (*Comes supremus perpetuus*). Nem sokkal később S. az ország vezető politikusait prímási konferenciára hívta össze, amely a császártól az 1848. évi törvényeken alapuló országgyűlési választásokat követelt. Az 1861 augusztusában összehívott országgyűlést a király ismét feloszlatta, ami újra nagy politikai feszültséget eredményezett. Esztergom vármegyei főispánként követelte az adóbehajtás és az újoncozás elengedését a konfliktus megoldásáig. Bár több alkalommal idézték a bécsi udvarba, politikai nézeteitől nem tudták eltéríteni. Végül lemondatták a vármegye vezetéséről és helyébe egy kanonokot helyeztek adminisztrátori minőségben, ami jelentősen rontotta a Béccsel fennálló viszonyt.

Politikai törekvéseinek beteljesülését, a kiegyezést és Ferenc József megkoronázását azonban már nem érhetette meg. 1866. szeptember 30-án agyvérzést kapott, majd október 19-én Esztergomban elhunyt. 1866. október 23-án az új esztergomi bazilika sírboltjába temették. (A temetés költségei 30 000 forintot tettek ki.) A temetési szertartást Bartakovics Béla egri érsek végezte Peitler Antal váci és Simor János győri püspök (S. hivatali utódja) segédletével. Ingó hagyatékát (ezüstmű, bútorok, lovak, díszhintó stb.) decemberben elárverezték. Egykorú jelentések szerint hatalmas magánvagyonának öt-nolcad részét rokonaira hagyta. A sajtóbeszámolók szerint S. az érsekséget majdhogynem „kifosztott” állapotban hagyta hátra és a jószárgormányzót, aki időközben nagybirtokossá emelkedett, perbe fogták.

• *Művei: A rozsnýói székesegyházban 1829-dik esztendőben Scitovszky János [...] egyházi beszédgyei*, Rosnyó 1830; *Nagy Bőjti egyházi beszédek. Mondattak Rosnyón [...]*, Rozsnýó 1837; *Egyházi beszédek a nagym. Scitovszky János pécsi püspök által mondottakból*, Pécs 1844; *Elnöki beszéd, mellyel a kir. m. természettudományi társulat 1846. évi pünkösdi hava 19. napján tartott nagygyűlést megnyitotta [...]*, a társulat első elnöke, Pest 1847; *Egyházi beszéd, mellyet Sz. Mór pécsi püspök első nyilvános ünnepének alkalmával, okt. IV. vasárnapján a pécsi székes-egyházi templomban mondott*, Pécs 1849; *Körlevél, mellyet [...] érsekprímási székeének ünnepélyes elfoglalásakor a keresztény katolikus hívekhez intézett*, Pécs 1850; *Decreta super visitatione Ordinum Religiosorum. XII. Fasc.*, Esztergom 1853–1855; *Decretum super visitatione in Conventu S. Martini de Sacro*

Monte Pannoniae die 30. Oct. 1855. praesuscepta, Pest 1855; *Decreta et acta Concilii Provinciae Strigoniensis anno Domini 1858. a Dominica XVII. usque XIX. post Pentecosten.*, Esztergom 1859; *Circulares Litterae Dioeceseanae anno 1865. ad Clerum Archi-Dioecesis Strigoniensis [...] a Jo. Scitovszky dimissae. No 1–26*, Esztergom 1865. • *Források*: PL Archivum Ecclesiasticum, Scitovszky János iratai, 1–60; *Sermo in memoriam pretiosae vitae [...] Joannis Bapt. [...] cardinalis Scitovszky de Nagy-Ker [...] quem occasione solemni exequiarum in basilica Metropolitana Strigoniensis die 27. et 28. Nov. 1866 celebratarum [...]*, Nitriae 1866; *Wiener Zeitung* 5. 8. 1847; *Das Vaterland* 20. 10. 1866, *Neue Freie Presse* 20. 10. 1866, *Die Debatte und Wiener Lloyd* 24. 10. 1866, *Wiener Zeitung* 12. 11. 1866 [nekrológok]; *Das Vaterland* 20. 9. 1891. • *Irodalom*: ADRIÁNYI GÁBOR, *Scitovszky János püspök megtámadtatása és primási kinevezése*, Magyar Papi Egység 23 (1963) 62–68; ADRIÁNYI GÁBOR, *Scitovszky és Simor érsekek harca a primási jogokért*, Ministerio. Nemzetközi Történetéskonferencia előadásai. 1995. május 24–26. (szerk. Bárdos István–Beke Margit), Esztergom–Tatabánya 1998, 29–38; ADRIÁNYI, *Geschichte*; CSÉFALVAY PÁL, *Scitovszky János*, Esztergomi érsekek, 372–375; FAZEKAS CSABA, *A katolikus egyház közeleti tevékenységének reformkori történetéhez. Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból*, Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918 (szerk. Sarnyai Csaba Máté), Budapest 2001, 29–45; HC VII–IX; KLIMÓ, *Nation*; MESZLÉNYI ANTAL, *A jozefinizmus kora Magyarországon 1780–1846*, Budapest 1934; MESZLÉNYI, *A magyar hercegprimások*, 257–288; PUSZTASZERI LÁSZLÓ, *Scitovszky János hercegprimás politikai portréja*, MEV 1 (1989), 137–169; SZINNYEI, XII, 792–795; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TUSOR PÉTER, *Az esztergomi érsekek hercegi címe Pázmánytól Scitovszkyig (1635–1855)*, s.a.; WURZBACH.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 34–40.

FORGÓ ANDRÁS–RÉTFALVI BALÁZS–TUSOR PÉTER

III.3.5. ZICHY DOMONKOS, ZICHI ÉS VÁSONKEŐI (1808–1879)

Rozsnyó, 1841. május 30. – 1842. május 23.

Veszprém, 1842. szeptember 10. – 1849. június 25.

1808. július 21-én Bécsben született gróf Zichy Ferenc veszprémi főispánnak Lodron-Laterano Dominika grófnővel kötött második házasságából. Két testvére Ödön és Jenő volt. A főnemesi család oroszvári ága a zichi és vásonkeői nemesi előnevet viselte és az ország legvagyonosabb főúri családjai közé tartozott. Főleg édesanyja szánta Z-t egyházi pályára, feltehetően Hofbauer Szent Kelemen hatására. Z-t kezdetben kevésbé vonzotta a

papi hivatás. Őt és idősebb öccsét „botrányos viselkedése” miatt a *Theresianum* gimnázium vezetése kitiltotta az iskolából. Tanulmányait a tatai piarista gimnáziumban folytatta, ahol 1825-ben érettségizett. 15 évesen felvételt nyert az esztergomi szemináriumba. Rudnay Sándor esztergomi érsek a filozófiai és a teológiai tanulmányok elvégzésére Nagyszombatba küldte. 1830-ban I. Ferenc a még csak húszéves Z-t a főnemesi olmtützi káptalan tiszteletbeli kanonokjává nevezte ki, így az tanulmányait magánúton fejezte be. 1831. július 22-én Rudnay pozsonyi prímási palota kápolnájában pappá szentelte. Z. később egyházi jogi doktorátust szerzett.

A fiatal pap lelkipásztori feladatokat szeretett volna vállalni, de érseke a nagyszombati szemináriumba küldte vissza tanulmányi felügyelőnek és helyettes tanárnak. 1832-ben plébános lett Révalmáson, majd négy évvel később Ószőnyben, a Zichy család kegyurasága alá tartozó településeken, feltehetően ezzel magyarázható átlépése a győri egyházmegyébe. Ezt követően Juranits Antal győri püspök a kishéri kerület esperesének nevezte ki. Szolgálati helyein nagy hangsúlyt helyezett a hívek lelki gondozására, szívesen végezte a katekézist az iskolában, segítette a szegény diákokat és gondot fordított az iskolaépületek felújítására. Közéleti szerepet is vállalt, birtokai után tagja volt a komáromi vármegyegyűlésnek, ahol kitűnt a királyi ház iránti hűségével. 1836-ban elnyerte a bóti Szent Móric címzetes apátságot, majd 1838-ban a győri káptalan kanonokja és pápai főesperes lett.

Később a káptalan követte volt az országgyűléseken, ahol felhívta magára az udvari körök figyelmét. Majláth Antal udvari kancellár sürgetésére V. Ferdinánd 1840. július 19-én kinevezte az 1838-ban megüresedett rozsnýói püspökség élére. A püspöki javadalmat augusztus 4-én vette át a budai kamarától. A kánoni kivizsgálási eljárást (*processus informationis*) Altieri nuncius folytatta le Bécsben, amelyhez Szájbélyi Henriket, a *Pazmaneum* vicerektorát és gróf Nádasdy Ferenc váci püspököt kérte fel tanúknak. Mindketten személyesen ismerték a jelöltet. Kiemelték buzgó lelkipásztori munkásságát, kánonjogi doktorátusát és országgyűlési felszólalásait. XVI. Gergely a döntést a december 14-i konzisztóriumon erősítette meg. A püspökszentelést 1841. április 18-án a váci székesegyházban Nádasdy Ferenc püspök végezte. Z. püspöki székét 1841. május 30-án foglalta el ünnepélyes keretek között a rozsnýói székesegyházban. Rövid rozsnýói működése alig hagyott nyomot az egyházmegye történetében, csupán a kormányzása kezdetén végrehajtott személycserék keltettek na-

gyobb feltűnést. Bár tervbe vette az egyházmegye plébániáinak látogatását, erre nem került sor. 1842-ben először állított ki magyar nyelven rozsnýói kanonoki kinevező okiratot. A kispapok olvasó egyesületét külföldi folyóiratokkal látta el. A rozsnýói katolikus gimnázium zászlóavató ünnepségén szónoklatot tartott az ifjúságnak, és bőkezűen segítette a tűzvészben elpusztult Velkenye (Vlkyňa SK) falu újjáépítését. Hivatali jövedelmei mellett saját kiterjedt birtokai hozadékát is élvezte, a sajóházi (Nadabula SK) püspöki uradalmat a kamara ideiglenesen lefoglalta.

A király Z-t 1842. február 24-én veszprémi püspökké nevezte ki. Az áthelyezést XVI. Gergely május 23-án hagyta jóvá. Az ünnepélyes székfoglalásra szeptember 10-én került sor a veszprémi székesegyházban. Z. még ugyanabban a hónapban felvetette egy papi nyugdíjintézet alapításának tervét. Az intézetet a következő évben fel is állította és védőszentjéről Domonkos Intézetnek nevezte el. Hivatalba lépése alkalmából a helyi zsidóság részére megvásárolt egy épületet, amelyben 1843-ban a Pászká liturgiáját nem a hagyományos „fölsöleges ceremóniával” és „szabálytalan énekkel”, hanem a bécsi és pesti mintát követő „harmónikus karénnel” ünnepelték. 1845-ben egyházmegyei zsinatot hívott össze, ami nem járt érdemleges eredménnyel, majd 1845–1846 között kánoni látogatást végzett több esperesi kerületben is. 1846-ban megvásárolta a városlódi kőedénygyárat. A Várhegyen lévő Gizella-kápolnát felújíttatta, és attól kezdve a püspöki alkalmazottak részére mindennap szentmisét mondatott benne.

A reformkori országgyűléseken, valamint a győri, zalai, veszprémi és Fejér vármegyei gyűléseken minden eddigénél aktívabb szerepet vállalt, kitűnt konzervativizmussal és az egyházi kiváltságok védelmezésével. Az ellenzék köreiből a konzervatív párt vezéréként és a reformok fő akadályozójaként tartották számon, nem ok nélkül. Z. a tervezett polgári-liberális követeléseket hevesen ellenezte, amiben megerősítették az ellenzék egyházellenes megnyilvánulásai. A reformtervezetekből hiányolta az egyház jövőjét biztosító garanciákat. 1843-ban rokona, Metternich kancellár kormányzati politikáját támogatva több ezer forintot áldozott a zalai liberálisok megbuktatására. Különösen a hírhedt konzervatív jelöltet, Forintos Györgyöt támogatta a reformpolitikus Deák Ferencsel szemben. Az 1843. áprilisi vármegyei közgyűlésen a részben megfélemlített, lepénzelt és leitatott kiskisnemesek leszavazták a nemesi adózás tervét, ami Deák visszalépését eredményezte. 1848-ban a köznemesség felvonultatásával támogatta azokat a

törekvéseket, amelyek a Fejér vármegyei kormányhű közigazgatás fenntartására irányultak, azonban csak részben járt sikerrel.

Hangsúlyosan konzervatív álláspontja miatt Z. az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején szinte szükségszerűen az események fókuszába került. Scitovszky János pécsi, Haulik György zágrábi, Karner Antal székesfehérvári püspökök mellett Z. volt a negyedik főpásztor, akiben az udvar teljesen megbízott. Az áprilisi törvények elfogadása után Z. 1848. április 20-i körlevelében tájékoztatta a papságot a nemzetőrség felállításáról. Arra is felszólította papjait, hogy írják össze a dézsma és a robot eltörlése miatti károkat, tájékoztassák a híveket a politikai eseményekről, és tegyenek meg mindent a vagyonbiztonság megvédésének érdekében. Májusban a lelkészek és a tanítók javadalmainak biztosítására kérte a veszprémi alispánt, miután a hívek több helyen megtagadták a szolgálatokat. Júniusban tanácskozást tartott Veszprémben, ahol a püspöki kar országgyűléshez intézett petícióját vitatták meg. Z. tagja lett a nemzeti zsinat előkészítő bizottságának is, az általa összehívott szeptemberi papi konferencia 35 pontból álló felterjesztést fogalmazott meg egyházkormányzati, oktatási és vagyoni kérdésekről. A horvát csapatok őszi támadásaik során feldúlták Z. szentiváni magánbirtokát Fejér vármegyében, ő maga pedig fejsérülést szenvedett. Josip Jelačić bán írásban kért bocsánatot tőle. Sokkal fájdalmasabban érintette öccsének, Ödönnek elvesztése, akit 1848. szeptember 30-án Görgey Artúr, a honvédség későbbi fővezére hűtlenség vádjával a Csepel-szigeten felakasztatott. Viale bécsi nuncius az esetet a Kossuth-kormány diktatórikus vonásának bizonyítékaként értékelte, valamint olyan lépésnek, amely a főnemességet távol tartja a nemzeti mozgalomtól. A kivégzés hírére Veszprémben tüntetni kezdtek a püspök ellen, és letartóztatását követelték. Z. a fenyegetések és októberre várt letartóztatása elől drámai körülmények között Ausztriába menekült, és a püspökség kormányzását az általános helynökre, Küllei János nagyprépost-ra bízta, akivel ettől kezdve állandó levelezésben állt. A keltezesek alapján Z. egy éves távolléte alatt Salzburgban, Grazban, Pozsonyban és Triesztben tartózkodott.

Salzburgból novemberben megbízta helynökét, hogy betegségére hivatkozva szerezzen számára felmentést a magyar állampolgárok 1848. október 10-én elrendelt hazatérési kötelezettsége alól. A kormány megtagadta a kérelmet, sőt, Kossuth Lajos írásban értesítette a püspöki kart, hogy a püspök

veszprémi palotáját lepecsételtették, vagyonát zár alá helyezték. Az ellene lefolytatott perben Z-t távollétében az ellenséggel való kollaborálás miatt vétkesnek találták, ezért a püspöki széket üresnek nyilvánították. A püspöki kar 1848. december 11-i ülésén ezt az intézkedést önkényes és a kánonjogot sértő lépésnek nyilvánította, arra hivatkozva, hogy a Z. által hozott intézkedések garantálják az egyházmegye szabályszerű kormányzatát. A veszprémi káptalan is kitartott a püspök mellett, és megtagadta a káptalani helynök megválasztását. A kiélezett helyzet miatt az idős Küllei János helynök felmentését kérte a püspöktől. Z. elfogadta lemondását és új általános helynököt nevezett ki Szmodiss János személyében, valamint új irodaigazgatót és titkárt is állított a püspöki aulába. Az új helynök is állandó levelezésben állt a püspökkel, és részletes jelentéseket küldött neki az egyházmegye helyzetéről. Z. a személyét ért támadásoktól felőrlődve, a papság és a hívek érdekeit szem előtt tartva végül úgy döntött, hogy lemond püspöki hivataláról. 1849. március 4-én levelet küldött Olmützbe Ferenc József császárnak, amelyben arra kérte az uralkodót, hogy a lemondási kérelmét juttassa el a Szentszéknek. IX. Pius 1849. június 25-én beleegyezett a püspök lemondásába, amelyet azonban csak október végén, a hivatali utód kinevezése után hirdettek ki. A későbbi években közzétett visszaemlékezések szerint Z. személyesen is előadta indítékait a pápának, Felix Schwarzenberg herceg azonban hiába próbálta rávenni lemondása visszavonására. IX. Pius egy Krisztus-mellképet ábrázoló kámeát ajándékozott neki, amelyet Zichy Liora grófnő 1879-ben egy jótékonyági árverésre eladományozott.

A forradalom és szabadságharc bukása után Z. 1849 októberében visszatért Magyarországra, azonban elkerülte Veszprémet és először szentiváni birtokán telepedett le. Ettől kezdve visszavonultságban élt Fejér, Veszprém, Somogy és Bihar vármegyei birtokain, a teleket rendszeresen Dél-Tirolban töltötte. Anekdotaszerű megemlékezések szerint 1850-től orvostudományi előadásokat hallgatott Bécsben, ahol találkozott az ugyancsak a forradalom miatt elmenekült Bémer László nagyváradi püspökkel. Kezdődő betegségeit Z. Erdélyben, az óradnai (Rodna RO) fürdőhelyen kezelte, ahol 1858-ban 17 holdnyi birtokot vásárolt és élete hátralévő részét töltötte. Papi tevékenységet itt már nem végzett, hanem birtokai gazdaságával foglalkozott és a környék jótevőjeként lépett fel. A kérelmezőket bőkezűen támogatta, és a környék betegei számára ingyenes orvosi ellátásról gondoskodott. Kastélyában kórházat rendeztetett be, és a betegek gondozásában

maga is részt vett. Két görögkatolikus rítusú oláh faluban templomot építtetett. Hajdani egyházmegyéjét is támogatta, az idős papok ellátásáról gondoskodó Domonkos Intézetnek 1874-ben 25 000 ezüstforintot adományozott. Végrendeletében 45 000 forinttal támogatott főleg veszprémi, budai és rozsnýói alapítványokat, intézményeket és egyesületeket. További 25 000 forintot hivatalnokaira és cselédeire hagyott. Teljes hagyatéka valójában sokkal nagyobb volt, amelyet főként kedvenc unokaöccse, Z. Jenő örökölt.

A liberális sajtóorgánumok megemlékezései szerint Z. kevéssé folytatott papi életstílust. E lapok említették az 1848. évi elfojtott botránypert és Z. hiányzó szociális elkötelezettségét is. Tizenöt évvel Z. halála után az Osztrák–Magyar Államvasút inspektora, B. Reiner († 1848), aki emellett szabad-elvű sajtóorgánumok tárcaírója is volt, anekdotaszerű visszaemlékezéseket közölt Z.-ről („*Graf Dominik Zichy, der Bischof-Sonderling*”/„*Gróf Zichy Domonkos, a külön püspök*”). A régi világ maradványaként mutatta be a püspököt, aki erős rendi öntudattal bírt, például soha nem ment át a Lánchídon, mert úgy vélte, hogy a megfizetendő hídvám sérti a nemesi előjogokat.

Z. túlélte hivatali utódját, Ranolder János püspököt. 71 éves korában, 1879. október 30-án hunyt el. 1879. november 2-án az óradnai temetőben helyezték örök nyugalomra. November 7-én Kovács Zsigmond veszprémi püspök engesztelő szentmisét mutatott be érte a székesegyházban, november 29-én pedig az egyházmegye összes templomában ünnepélyes gyászmisét celebráltak érte.

• *Művei: Örömvess, melyet Méltgs Szolga Egyházi Marics István Dávid úr érdemeinek, mindőn Torna vármegyének főispánnyá nevezetnék, baráti szeretetből áldozott*, Komárom 1837; *Keresztényi erősség lelkének szüksége, főpásztori beszéd, melyet beiktatásakor Rozsnyón tartott*, Székesfehérvár 1841; *Keresztényi buzgóság szüksége. A veszprémi püspökségbe való beiktatásakor mondott beszéde*, Veszprém 1842. • *Műveinek jegyzéke*: PETRIK, III/2, 881; SZINNYEI, XIV, 1814. • *Források*: VÉL H/1–2, Pfeiffer János hagyatéka, Püspökök; LUKSICS PÁL, *A gr. Zichy család zsélyi nemzetségi levéltára*, Levéltári Közlemények 1929/3–4, 229; MNL OL Zichy család zsélyi iratai (P 707), Újabb szerzeményű iratok, Fasc. 41. Pápai brevék és bulák 1840–1842; PL Hám iratok, Zichy Domonkos emigrációja és a székiüresedés; *Vereinigte Ofner-Pester-Zeitung* 31. 3. 1842; *Weltblatt* 10. 1. 1880; *Neue Freie Presse* 31. 10. 1879, 30. 10. 1887 [nekrológok], (*Linzer*) *Tages-Post* 4. 11. 1879. • *Irodalom*: ÁDÁM, *A veszprémi székesegyház*, 466–471; BEDY, *Agyóri székeskáptalan*, 476; BÍRÓ VENCEL, *Gróf Zichy Domonkos Erdélyben*, Erdélyi tudományos füzetek 140, Kolozsvár 1942; CSÁKY, *Kirche in Ungarn*; FARKAS GÁBOR, *Zichy Domonkos történelmi öröksége*, Veszprémi Szemle 13 (2008) 1–2. sz.; HC VII–IX;

HORVÁTH SZALÉZ, *Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök megburcoltatása 1848–49-ben*, KSz 47 (1933) 2: 81–96, 170–184; LUKÁCS, *Vatican*; MESZLÉNYI ANTAL, *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*, Budapest 1928, 171; MESZLÉNYI ANTAL, *Gróf Zichy Domonkos veszprémi püspök egyházlátogatásai 1845–1846-ben* (Veszprémi Egyházmegye Múltjából 7), Veszprém 1941; MESZLÉNYI ANTAL, *Gróf Zichy Domonkos rozsnói püspök*, Regnum 5 (1942–43) 501–523; MOLNÁR ANDRÁS, *Deák Ferenc és a zalai liberális ellenzék megbuktatása az 1843-as követválasztáson*, Levéltári Szemle 37 (1987) 2: 47–59; PFEIFFER, 64–65; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 271–275.

RÉTFALVI BALÁZS

III.3.6. BARTAKOVICS BÉLA, KISAPPONYI (1792–1873)

Rozsnyó, 1845. június 24. – 1850. szeptember 30.

Eger, 1851. január 19. – 1873. május 30.

1792. április 4-én vagy 5-én született és Felsőelefánton (Horné Lefantovce SK), április 9-én keresztelték ugyanott. Birtokos nemesi család sarja, amely a 16. században a török előretörés miatt Horvátországból Magyarországra települt.

Apja, Bartakovics Ferenc Nyitra vármegye főbírája, anyja Almássy Ágnes. Édesanyját négyéves korában elveszítette, neveltetése ettől kezdve atyai nagyanyjára hárult. Nyitrán végezte az elemi iskolát és a gimnáziumot, majd 1806–1807-ben a pozsonyi *Emericanumba* járt. Ezt követően felvételt nyert a nagyszombati szemináriumba, ahol 1808–1809-ben elvégezte a bölcsészeti osztályokat. Ezt követően három évig a *Pazmaneum* növendékeként a bécsi teológián tanult, amelyet 1813-ban kitűnő eredménnyel fejezett be. Fiatal kora miatt pápai engedéllyel szentelték pappá 1815. április 15-én. Rövid ideig Vágsellyén (Šaľa SK), majd Muzslán (Muzľa SK) káplán, miközben a pesti egyetemen egyháztörténeti szigorlatot tett. 1817-ben báró Perényi Imre nagyprépost, nagyszombati érseki helynök mellé került iktatónak. 1820-ban az érseki udvarba került levéltárosnak, majd 1825-ben Rudnay Sándor prímás titkára lett. 1830-ban esztergomi kanonoki kinevezést kapott.

Rudnay Sándor esztergomi érsek halála után 1831-ben megbízták a nagyszombati érseki helynöki kerület vezetésével, annak ellenére, hogy a kápta-

lan legfiatalabb tagja volt. 1835-től honti főesperes, emellett a nagyszombati érseki líceum igazgatói teendőit is ellátta. 1841/42-ben Kopácsy József érsek utasítására főesperesi látogatást végzett a nyitrai főesperességben. 1844-ben almisiai válsztott püspök lett. Távozása előtt, 1845-ben 5000 váltóforintos alapítványt tett a helynöki kerület kiváló szentbeszédekét és pasztorációs témájú értekezéseket író lelkipásztorai számára.

1844. augusztus 23-án rozsnýói püspökké nevezte ki V. Ferdinánd király. XVI. Gergely pápa 1845. január 20-án hagyta jóvá a döntést. 1845. június 8-án szentelte püspökké Kopácsy József hercegprímás Esztergomban. Ünnepeles székfoglalására 1845. június 24-én került sor. Püspöki működése alatt számos elemi csapás érte az egyházmegyét és székvárosát. 1845-ban nagy árvíz, majd pár hónap múlva tűzvész pusztított Rozsnýon és elpusztult a püspöki palota és több egyházi épület is, majd az 1847-es tűzvészben a szeminárium épülete égett le. Ezeket újjáépítette és a város károsultjait is adományokkal segítette. Az 1847-es nagy éhínség idején ételt, pénz és vetőmagot osztott a rászorulóknak. Az egyházmegye tanítói számára 2000 pengőforintos alapítványt tett, a rozsnýói szegényház alapját pedig 290 pengőforinttal bővítette. A csucsomi (Čučma SK) püspöki birtokon iskolát építtetett. Támogatta az alkoholizmus ellen küzdő, a korban igen népszerű mérsékletességi egyleteket. Az elavult Canisius-féle katekizmus helyett lefordíttatta és kiadatta Josef Deharbe katekizmusát, amelyet később az egri egyházmegyében is kiadatott és amelyet B. ajánlására 1860-ban az esztergomi tartományi zsinat jóváhagyott és más egyházmegyék is átvettek. A rozsnýói püspöki könyvtárat 389 kötetrel gyarapította.

Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején távol tartotta magát a politikai eseményektől. Helyette körlevelet intézett papságához, amelyben a francia forradalom értékeinek keresztény értelmezéséről értekezett és az egyházat a szabadság „igaz védelmezőjének” nevezte. 1848. május 11-én és szeptember 5-én egyházmegyei tanácskozást tartott a tervbe vett nemzeti zsinat előmunkálataihoz kapcsolódóan. 1848. november 11-én Eötvös József kultuszminiszternél tiltakozott amiatt, hogy az új kormányzat bitorolja a kegyúri jogot a püspökök kinevezése tekintetében. Az új politikai hatalommal szembeni kritikus magatartását megerősítették az illetékességi területét, például Losonc (Lučenec SK) városát érintő 1849. évi katonai pusztítások. A bécsi udvar számára ezáltal ártatlannak minősült és mivel az 1848-ban egri érseknek kinevezett Lonovics

csanádi püspök ténylegesen soha nem tudott hivatalba lépni, s Lévay Sándor egri káptalani helynökkel egyetemben letartóztatták, szükség volt egy megbízható érsekre, aki „megfékezi azt a rossz szellemet, amelyik ezen érsekség alsópapságát uralja”. Ezért Scitovszky hercegprímás B-t javasolta, mivel az „ellenállt a lázadásnak és kitűnt szigorú, lelkiismeretes, politikailag korrekt magatartásával”. Ferenc József 1850. április 2-án B-t nevezte ki egri érsekké, majd IX. Pius 1850. szeptember 30-án jóváhagyta az áthelyezést. B. október 12-én hagyta el Rozsnyó városát, Egerben 1851. január 19-én iktatták be ünnepélyes keretek között. Valóságos belső titkos tanácsosi kinevezést is kapott, de az egri főpásztorokat megillető Heves és Külső-Szolnok vármegyei főispáni tisztséget nem, mert az önkényuralom alatt úgynevezett megyefőnökök vezették a megyéket. Ezen tisztséget csak 1860-ban kapta meg.

Egri működését az érsekség zilált anyagi helyzetének rendezésével alapozta meg. Különös gondot fordított a vagyonkezelésre az Egyházmegyei Alapítványi Hivatal útján (jogutódja 1920-ban az Egyházmegyei Takarékpénztár Rt. lett). Első éveiben bérmaútjain végiglátogatta az egyházmegye egész területét a *canonica visitatió*t helyettesítendő. Így képet kapva a szükséges változtatásokról, 1853-ban átszervezte az egyházmegye területi beosztását, 24-re emelve az esperesi kerületek számát. Kormányzása alatt (1865-ig) hét plébániát alapított (Nyírkarász, Hajdúdorog, Hajdúböszörmény, Fegyvernek, Búdszentmihály, ami ma Tiszavasvári része, Berente, Hangács), emellett 15 új templom, valamint négy kápolna épült, illetve összesen 12 új plébániaépület létesült az egyházmegyeiben. Szalakuzon (Sokolniky, ma Menyhebedszalakusz/Podhorany SK része), családja birtokán saját költségén építtetett templomot. Templomépítéseket támogatott Moldvában, Romániában (Ploiesti), Svájcban (Genf) és Németországban (Gotha) is. Nagy hangsúlyt helyezett az egyházmegye keleti, vegyes vallású vidékein (Hajdúság, Szabolcs vármegye) szórványban élő katolikusok helyzetének javítására: Hajdúdorogon és Hajdúböszörményben plébániát alapított és templomot építtetett, Hajdúnánáson, Hajdúböszörményben, Kisvárdán, Nyíregyházán, Szabolcsra és Apagyra római katolikus elemi iskolát létesített.

Megszilárdította a forradalmi időszakban meglazult papi fegyelmet, különösen azokat az elemeket hangsúlyozva, amelyek megváltoztatása iránt 1848/49-ben radikális papi vélemények merültek fel: megerősítette a papi ruha viselésének előírását és a böjti szabályok betartását.

Több rendeletével szabályozta a templomi vagyonkezelés egyes elemeit. Felállított a templomok kölcsönös tűzkárbiztosító egyletét. 1854-ben a papi nyugdíjalapot intézetté szervezte át és az elaggott papok közös lakása és ellátása helyett rendszeres nyugdíjat vezetett be, 21 ezer osztrák értékű forinttal támogatva azt. 1856-ban létrehozta a tanítói nyugdíjintézetet is. 1854. december 10-én Eger várossal szerződést kötött a város az egri főpásztortól és a káptalantól való korábbi földesúri függést felszámolandó. Az érsekség és a káptalan lemondott a borkilencedről és a szőlőalji taksákról, cserébe 50 000 pengőforintot kapott, de ebből 10 ezer forintot visszajuttatott a városnak a szalai városrész népiskolájának fölépítésére és a maklári városrész iskolájának bővítésére. 1859-ben az Egyházi Állam jövedelmeinek megszünte után az egyházmegyében bevezette a pápa és udvara szükségleteire gyűjtött péterfilléreket. Támogatta a Katholikus Legényegylet meghonosodását az egyházmegyében, Egerben az egylet céljaira külön házat vett. Gyöngyösön (1856) és Egerben (1858) letelepítette a szegényházat és kórházat működtető irgalmas nővéreket.

Egyházkormányzását megnehezítették a neoabszolutizmus időszakának oktatásügyi korlátozásai. Az egri ciszterci gimnáziumban a rend nem tudta vállalni az osztrák oktatásügyi rendelet által előírt nyolc osztály működtetéséhez szükséges kibővített tanári kar fizetésének biztosítását, így félő volt, hogy a gimnáziumi oktatás a városban csak négy osztályra fog csökkenni. Ezért B. és a káptalan hat évre átvállalta három tanár fizetését, így az 1852/53-as tanévben megindult a nyolcosztályos gimnáziumi képzés Egerben. 1850-ben államilag megszüntették az egri Érseki Jogakadémián a tanítást. B. mindent megmozgatott az intézmény érdekében, de sikertelenül. Az 1860. októberi császári diploma után azonban állami engedély nélkül 1861-ben újra megnyitotta az intézményt, 900 forint érseki és ugyanennyi káptalani hozzájárulással biztosítva az intézmény anyagi szükségleteit. Az állam a szabadságharc leverése után ugyan nem szüntette meg, de erősen korlátozta az egyház rendelkezési jogát az egri Érseki Tanítóképző Intézet felett is. Azonban B. szilárdan ellenállt az állam erőszakos beavatkozási kísérleteinek és a német nyelv kötelező bevezetésén túl továbbra is minden módon őröködött az egyházmegyei irányítás felett az iskolában, mely ezekben az években költözött át a *Foglarium* épületéből a Líceumba. 1867-ben végül minden korábbi jog visszaszállt rá. A Tanítóképző Intézet helyzetének rendezésével Bartakovics érsek megkezdte az iskola működésének meg-

reformálását, 1870-ben elrendelte a Tanítóképző Intézet újjászervezését és a hároméves képzés bevezetését, hogy az 1868. évi 38. törvénycikk követelményeinek megfelelő képzést biztosíthasson a hallgatók számára. Ez komoly fellendülést eredményezett az iskola működésében, mely ugyanebben az évben végleg megkapta a nyilvánossági jogot is. 1852-ben felállította és nagy összeggel támogatta az angolkisasszonyok egri leánynevelő intézetét, melyben hatosztályos elemi iskola és tanítónőképző intézet kapott helyet. Megújította a papképzést is: külön liturgia tanszéket alapított, és bevezette az egyházzenei képzést és a szentírásmagyarázatot a III. és IV. évfolyamon.

Mivel az önkényuralom idején az állami tanügyi hatóságok sok esetben mellőzték az egyházi fenntartót a népiskolák ügyeiben, ezért 1851-ben megszervezte az Egyházmegyei Tanoda Hivatalt, a Főegyházmegyei Tanfelügyelőség elődjét a római katolikus népiskolák irányítására és felügyeletére. Érvényt szerezve az 1855-ös osztrák konkordátumban foglalt egyházi jogoknak 1856-ban elrendelte papjainak, hogy semmilyen állami oktatásügyi rendeletet ne foganatosítsanak addig, míg az iránt tőle érseki utasítást nem kapnak. Erélyes föllépésének eredménye lett és az állam elismerte, hogy a római katolikus népiskolai ügyekben az egyházi főhatóság az illetékes.

Jelentős erőfeszítéseket tett a hitélet megújítására. 1851-ben bevezette egyházmegyéjében a Halottak napjának előestéjén a temetőkbe vezetett körmenetet és ájtatosságot, illetve az év végi templomi hálaadás szertartását. Különösen fontosnak tartotta a liturgia „méltó megünneplését”, ez alatt elsősorban a méltó egyházzenei szolgálatot értette. Ennek megfelelően előmozdította a vallásos népének elterjedését, támogatásával jelent meg Tárkányi B. József és Zasskovszky Ferenc és Endre szerkesztésében az országszerte elterjedt *Katolikus Egyházi Énektár* (első kiadása: Eger, 1855). Támogatta a hitbuzgalmi társulatok, különösen az Élő Rózsafüzér Társulat és az Oltáregylet elterjedését. 1855-ben Egerbe hozatta Szent Honoratus ereklyéjét, melyet az angolkisasszonyok intézetének kápolnájában helyeztek el.

Nem politizált aktívan, de egyes szükséges esetekben részt vett különböző tárgyalásokon. Részt vett a magyar egyházra is érvényesnek tartott 1855-ös osztrák konkordátum tárgyalásaiban. Az I. Vatikáni Zsinaton egészségi okból nem vett részt, de a zsinati határozatokat a magyar főpásztorok között elsőként, már 1870 augusztusában kihirdette latin nyelven, röviddel azelőtt, hogy a kormány újból elrendelte az állami tetszvényjogot (*placetum regium*).

B. a kultúra nagylelkű mecénása volt. Folyamatosan támogatta a rendszeres katolikus könyvkiadást megindító Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulatot (a későbbi Szent István Társulatot). Saját költségén sok vallási és tudományos művet adatott ki, köztük a Káldi-féle bibliafordítás Tárkányi Béla által átdolgozott változatát a Szent István Társulat kiadásában. Támogatta a nép számára készült katolikus kiadványokat is (*Egri Népkönyv* és *Egri Naptár*) és a katolikus sajtót, regnálása alatt kezdte meg működését az *Egri Egyházmegyei Közlöny* (1869). Mintegy 8 ezer kötetes válogatott könyvgyűjteményét átengedte a Főegyházmegyei Könyvtárnak. Nevéhez fűződik a könyvtár egyik legbecsesebb kincsének, Mikes Kelemen törökországi leveleinek megszerzése is, melyet 1867-ben vásárolt meg akkori tulajdonosától, az eladósodott Toldy Ferenc irodalomtörténészről, majd halálakor a könyvtárra hagyta. 1851-ben elrendelte, hogy a különleges régi könyveket és iratokat a biztonságosabb őrzés végett szállítsák be az egyházmegyei könyvtárba. 1871-ben megalapította az egri líceumi múzeumot, melyet folyamatosan gyarapított, végrendeletében pedig érme- és éremgyűjteményét a múzeumra hagyta, csakúgy, mint értékes festményeit. 1853-tól a Magyar Tudományos Akadémia igazgatósági tagja. Különféle vallási, kulturális és közcélokra juttatott érseki adományai 700 ezer forintba rúgtak.

1865. május 28-án csendes elvonultságban tartotta aranymiséjét, melynek emlékére egy *Emlékkönyvet* állított össze az egyházmegye papsága az Egri Érseki Lyceumi Könyvnyomda kiadásában, Eger városa pedig egy díszes ezüst kelyhet készíttetett.

1873. május 30-án halt meg Egerben. Bebalzsamozott holttestét június 4-én szentelték be Egerben, majd szülőhelye közelébe, Alsóelefántra (Dolné Lefantovce SK) szállították, ahol a családi sírboltba helyezték végső nyugalomra. Végrendeletében jelentékeny összegeket hagyott különféle jótékony célokra, templomok, iskolák és intézetek javára (az alsó-elefánti kápolnára kétezer; a nagyszombati káptalannak kétezer; az egri egyházmegyei tanítók nyugdíjintézetének kétezer; az egri tanítóképezdének kétezer; az egri érseki líceum jogtani osztályának kétezer; az egri érseki fiúinternátusnak kétezer; az egri angolkisasszonyok leányiskolájának ötezer; az egri székesegyháznak kétezer; az irgalmasok egri rendházának kétezer; az egri irgalmasnővéreknek kétezer; jó könyvek terjesztésére Pyrker érsek és Pál kanonok által kezdeményezett egri alapnak kétezer; az egri líceumi könyvtárnak kétezer; az egri érsekmegyei

káplánok segélyezésére alapítványul hatezer; a szegény tanítók részére alapítványul 10 ezer; az egri egyházmegyében felállítandó leánynevelő intézetekre 400 ezer; minden egri egyházmegyei zárdának egyenként száz forintot). Emellett a Bartakovics családbeli tanuló ifjakkak ösztöndíjra 10 ezer; rokonainak pedig 100 ezer forintot hagyott. Az ezen felül megmaradó vagyonát az egyházmegye templomi és iskolai szükségleteire szánta, elsősorban Borsod és Szabolcs vármegyében. Jelentős festmény- és éremgyűjteményét az általa felállított egri érseki líceumi múzeumra, könyveit pedig ugyanezen intézet könyvtárára hagyta. Emlékét Egerben a róla elnevezett művelődési ház őrzi.

• *Művei:* *Egyházi beszéd, melyet püspöki székre igtatása ünnepélyén a rozsnyói székesegyházban tartott*, h. n. 1845; *Dictio, qua venerabili clero vicarialis Districtus Tirnaviensis-supremum sibi valedicendi responsit El. Episcopus Rosnaviensis, Tirnaviae* 1845; *Egyházi beszéd, melyet Kis-Apponyi Bartakovics Béla egri érsek székfoglalása alkalmával 1851-dik év Január 19-én az egri főegyházban tartott*, Eger 1851; *Egyházi beszéd, melyet Alsó-Ábrányban az új kálvária felszentelésekor összegyűlt hívekhez...*, Eger 1853; *Főpásztori levelek és szent beszédek*, Eger 1865; *Bartakovics Béla levele Egerváros tekintetes polgármesteréhez. Az egri népiskolák ügyében*, Eger 1869; *Némely eszmék a nép fölvilágosítására az új törvények szerint*, Rozsnyó [1848]. • *Források:* EFL Archivum Novum, Archiepiscopus Bartakovics; EFL Archivum Novum, Kinevezési oklevelek különgyűjtemény; *Inscrutabiles viae Domini! ..., Agriae* 1851 (körlevél); *Az egri Főegyházi Megye' Krisztusban Kedves Híveinek...*, Eger 1852 (körlevél); *Universo venerabili clero Archi-Diocesis Nostrae Agriensis Salutem...*, Agriae 1852 (körlevél); *Parochiam Hamoriensem...*, Agriae 1863 (körlevél); *Renan Ernestsztnek Jézus életéről ... kiadott könyve ...*, Eger 1863 (körlevél); *Tenoribus intimati ..., Agriae* 1863 (körlevél); MÉSZÁROS IMRE, *Kis-apponyi Bartakovits Adalbert urnak, esztergomi kanonoknak midőn 1831 eszt. András hava elején a nagyszombati egyházi kerület helytartóságába beiktattatnék, bódol a megyebeli nevendék papság*, Nagyszombat 1831; *Öröm-érzetül ft. Bartakovics Adalbert úrnak neve ünnepén 1833 a két intézetbeli növendékpapság Nagyszombatban*, Nagyszombat 1833; *Volksblatt für Stadt und Land* 7. 5. 1873; *Neue Freie Presse* 25. 5. 1873; *Fremden-Blatt* 9. 6. 1873. • *Irodalom:* ADRIÁNYI, *Vaticanium*; BALÁZSNÉ FODOR EDINA, *Eger érsekei voltak 1804–1943*, Andornaktálya 2011, 39–48; BALOGH–GERGELY, *Egyházak*, 70, 73; BÁN PÉTER (szerk.), *Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000*, Eger 2011, 340–341; BOROVSKY, *Heves vármegye*, 426; DÉKÁNY LAJOS (szerk.), *Hevesvármegyei Ismertető és Adattár* (Megyei városok és vármegyék monográfiája 20), Budapest 1936, 90; *Encyklopédia Slovenska* I, 153; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; HC VII–IX; KISS, *Hatszázégyen*, 29; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, 448–452; LKKOS 62–63; MENDLIK, IX. *Pius*, 103–105; PERGER JÁNOS, *Kis-apponyi Bartakovics Béla egri érsek*, Iványi Béla (szerk.), *Emlékkönyv Kis-apponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének*

ünnepére, Eger 1865, 1–49; RIMELY, *Collegii Pazmaniani*, 343; LUDOVÍT VLADIMÍR RIZNER, *Bibliografia písomníctva slovenského do najstarších čias do konca r. 1900*, Turčiansky Sv. Martin 1929, 89; SBS I, 151–152; *Schematismus Rosnaviensis* 1927; SEDLÁK PETER, *Hnutie spolkov striezlivosti na Slovensku v rokoch 1844–1874*, Prešov 1998, 95; SEDLÁK PETER, *Pôsobenie biskupa Vojtecha Bartakoviča v Rožňave (1844–1850)*, Sluzba biskupa v historickom a súčasnom kontexte. Zborník prednášok (szerk. MICHAL BALÁŽ), Nitra 2002, 12–26; SZINNYEI, I, 617–619; SZÖGI, *A nagy-szombati... 1802–1850*; TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy II*, 194; TARJÁN BENEC, *Cirkevné a národné prvky v prechodnej fáze uborského patriotizmu v arcibiskupských listoch Vojtecha Bartakoviča*, Sluzba biskupa v historickom a súčasnom kontexte. Zborník prednášok, Nitra 2002, 33–37; TENGELY ADRIENN, *Bartakovics Béla érsek, a kultúra mecénása*, Eger 2017; TÜSKÉS GÁBOR, *Hogyan jutott a Török-oroszági levelek kéziratát Toldy Ferencről Bartakovics Bélához Egerbe?*, Író a száműzetésben (szerk. Tüskés Gábor), Budapest 2012, 237–254; VARHOT IMRE, *Országgyűlési Emlék*, Budapest 1854, 43–44; ZELLIGER ALOYSIUS, *Pantheon Tyrnaviensis*, Trnava 1931; ZELLIGER.

- KLIEBER, *Bischofslexikon*, 474–481.

TENGELY ADRIENN

III.3.7. KOLLÁRCSIK ISTVÁN [KOLARTSIK, KOLLARČÍK] (1796–1869)

Rozsnyó, 1851. március 2. – 1869. július 18.

K. 1796. augusztus 15-én született az Eperjes melletti Zsebfaluban (Župčany SK), nem túl vagyonos, ám igen vallásos családban, Kollárcsik György és Tarafon Anna gyermekeként. Apja halálakor mindössze hat éves volt. Az elemi iskolát szülőfalujában, illetve a helyi plébános támogatásával Eperjesen végezte. Ekkor a család Szentmihályra (Michal'any nad Torysou, 1960-tól Šarišské Michal'any SK) települt. Gimnáziumi tanulmányait 1805 és 1811 között a kisszebeni (Sabinov SK) piaristáknál kezdte, 1811/12-ben a miskolci minoritáknál folytatta, végül 1812/13-ban Egerben fejezte be. 1814-ben felvételt nyert a kassai püspökség klerikusai közé. Filozófiát a kassai szemináriumban, teológiát a Központi Szeminárium növendékeként a pesti egyetemen tanult, ahol teológiai doktorátust is szerzett. Ezután nevelőként szolgált Fricsen (Fričovce SK) báró Ghillányi József családjában. 1819. augusztus 28-án Kassán szentelte pappá Szabó püspök.

1819–1821 között káplánként szolgált Kisszebenben, Sárospatakon, majd az eperjesi németajkú hívek körében. 1821. december 23-án a kassai püspöki kúria levéltárosa és szentszéki jegyző, majd 1824. február 1-én püspöki titkár lett. 1830–1834 között Kakasfalu (Kokošovce SK) plébánosa volt. Palugyay kassai püspök javaslatára I. Ferenc király 1834. február 25-én kanonokká, illetve székesegyházi főesperessé nevezte ki. Ezt követően Palugyay oldalkanonokká (azaz személyesen mellé rendelt kanonokká) és a püspöki kúria igazgatójává tette meg. 1837-ben az alapítványok kezelője, 1848-ban a székeskáptalan örkanonokja lett. Miután Ocskay († 1849) kassai püspök bevezette a német nyelv tanítását a szemináriumban, K. e törekvést azzal erősítette, hogy éves díjat tűzött ki az e területen kiemelkedően teljesítők részére. A díjra csak „született magyarok vagy szlávok” pályázhattak. 1848-ban elnyerte a hrabnai apáti címet. Egészségi okból az 1840-es években több alkalommal külföldre utazott gyógykezelésre, amely azonban nem eredményezett jelentős javulást. A szakirodalom szerint szemfájás gyötörte; Michele Viale Prelà bécsi nuncius (1845–1856) 1849 decemberében úgy tudta, hogy K. súlyos depresszió van túl („attacchi di grave melancolia”), amely hosszabb időre cselekvésképtelenné tette; egyéb tekintetben azonban határozottan dicsérte kvalitásait.

Scitovszky hercegprímás javaslatára Ferenc József császár az akkor 54 éves K. kanonokot 1850. április 6-án Rozsnyó püspökévé nevezte ki, amelyet a Szentszék 1850. szeptember 30-án erősített meg. Mellette hozták fel többek között érvként, hogy „tud németül és magyarul, a szláv lakosság teljes bizalmát élvezi, a törvényes kormányzathoz hű”, ezen kívül „tiszteletreméltó pap”, aki „magas képzettségű és publicisztikai tevékenységet is folytat”. Kinevezése – Moyzes beszercebányai és Zábojszky szepesi kinevezéséhez hasonlóan – megfelelt a bécsi kormányzatnál a magyar szabadságharc leverését követően érvényesülő szlovákpárti irányzatnak, de Zakar Péter megállapítása szerint hármójuk közül K. mutatta a legkisebb érdeklődést a szlovák nemzeti mozgalom iránt. Püspökké szentelésére – amelynek során szimbolikusan „Cirill és Metód örökségére” hivatkozott – 1851. február 23-án került sor Nyitrán az ottani püspök, Palugyay főcelebrálásával; beiktatása március 2-án volt Rozsnyón. A papsághoz intézett első pásztorlevelét Michele Viale Prelà nunciusnak is megküldte, aki Rómának írt jelentésében ígéretes főpapként méltatta a jámbor és buzgó K-t, akitől mindenki sokat vár („*è un prelato molto degno e tutti sperano molto bene dalla sua pietà e dal suo zelo*”).

K. 1848/49 eseményeiből kiábrándulva távol tartotta magát a nagypolitikától és egyházi ügyekre koncentrált, beleértve azok „nemzetpolitikai” vonatkozásait is. Az általa támogatott „szlovák újjászületés” tekintetében az elvárásoknak megfelelően erősebben támaszkodott a bécsi udvarra, mint a magyarországi hatóságokra, s Adriányi Gábor megállapítása szerint a bécsi érdekek kiszolgálója volt. Támogatta a szlovák nyelv használatát az iskolákban, a hivatalokban és a bíróságokon, és maga is írt szlovák nyelvű imakönyveket. Kezdeményezésére a rozsnýói gimnázium felsőbb osztályaiban is tanítottak szlovákot. K. mégis el tudta kerülni az e kérdésből adódó nyílt konfliktusokat, amelyet az életrajzi irodalom a püspök kiegyezésre és megbékélésre törekvő „lelki alkatának” tulajdonít. Ennek megfelelően akkor is hallgatott, amikor Scitovszky János hercegprímás a Cirill és Metód szláv missziójára emlékező millenniumi ünnepségről kritikusan nyilatkozott, és a régió püspökeinek azt javasolta, hogy az ünnepségsorozaton ne vegyenek részt.

K-t alacsonyabb származása szociálisan érzékennyé tette. A társadalmi problémákat mindenekelőtt az oktatásügy területén igyekezett megoldani. 1851-ben Rozsnýon konviktust alapított, amely tizenkét tehetséges, vagyontalan diák számára ösztöndíjat és ingyenes szállást biztosított. 1862-ben részt vett a város árvaházának alapításában. Évente hat hallgatót támogatott ösztöndíjjal a rozsnýói tanítóképzőn folytatott tanulmányaiban. Négy magyar anyanyelvű hallgató részére évi 60 forintos ösztöndíjat, két „szláv” anyanyelvű részére évi 80 forintos ösztöndíjat biztosított. Támogatta a katolikus tanítókat, nem utolsósorban azért, hogy távol tartsa őket a „liberális hatásoktól”. A katolikus gimnáziumot nyolcosztályosra bővítette, és az intézmény számára átengedte a püspöki szeminárium több termét. Az egyházmegye öt papját tanárrá nevezte ki és anyagilag támogatta. Jelentős összeggel segítette a losonci (Lučenec SK) gimnáziumot is. Legnagyobb beruházása az oktatás terén a rozsnýói katolikus népiskolát érintette, amelyben 1868-ig együtt tanítottak fiúkat és lányokat. K. 1867-ben több mint 20 ezer forinttal járult hozzá külön leányiskola építéséhez, további 21 ezer forinttal pedig egy e célra létrehozott iskolai alapítványt támogatott. A mintegy 180 lányt befogadó iskolát átadta a Páli Szent Vince női kongregációnak (irgalmas nővéreknek), amelynek rozsnýói és szatmári rendházait jelentősen támogatta. Kezdeményezésére a képzést még egy kb. 90 gyermek számára biztosított „iskolai előkészítővel” bővítették. K. hasonló módon támogatta a rimaszombati (Rimavská Sobota SK) katolikus népiskola megépítését is.

K., akinek hivatalvezetése kevésbé hatalomelvű, mint inkább lelkipásztori és kollegiális stílusú volt, az évek során a püspökség minden plébániáját vizitálta. 1851-ben kibővítette a rozsnyói püspöki rezidenciát és a somodi (Drienovec SK) püspöki nyaralót. 1859–1861 között főként saját költségén márványoztatta, aranyoztatta és új, bibliai témájú képekkel díszítette a rozsnyói székesegyházat, amit a sajtó egy része kritikusan fogadott. Az 1862. évi vihar után helyre kellett állítani az összedőlt tornyot. A felújítás összege egy korabeli egyházi statisztikai kézikönyv szerint 30 ezer forint, míg K. évi rendes jövedelme mindössze 560 forint volt. K. 1863-ban 7000 forint értékben kegyszerekkel is ellátta a székesegyházat. A püspöki könyvtárat 851 művel, illetve 1530 kötettel gyarapította. Betegségére hivatkozva 1867-ben segédpüspököt kért maga mellé, mellékelve a Szentszék számára a püspökség terjedelmes leírását. Eszerint a mindössze 6148 km² területű egyházmegye 99 plébániáján 30 papjelöltet és 40 káplánt számláltak a plébánosok mellett. A vegyes felekezetű területek vonatkozásában K. a vallási közömbösség térnyerésére panaszkodott, bár a mérleg nyelve 728 belépéssel és 192 kilépéssel 1850 óta pozitív irányba dőlt el a katolikusok javára. A széles tömegek legkárosabb szenvedélyének a káromkodást és az iszákosságot tartotta, a műveltek esetében pedig az „érzékiiséget”. A liberális bécsi újságokat valóságos „pestisnek” tekintette, amely azon zsidók monopóliuma, akik már semmiben sem hisznek, illetve a szabadkőművességhez csatlakoztak, és akiknek kiemelkedő célpontja a katolikus egyház.

Az udvar által több rendjellel és címmel is kitüntetett K. 1869. július 18-án halt meg a somodi nyári püspöki rezidencián, néhány hónappal az I. Vatikáni Zsinat megnyitása előtt, mielőtt még a segédpüspök kinevezésével kapcsolatos tárgyalások lezárultak volna. A rozsnyói székesegyház kriptájában temették el.

• *Művei*: *Sermo pastoralis per Stephanum Kollarcsik [...] occasione canonicae suae in sedem episcopalem introductionis die II. Martii MDCCCLI ad sedem clerum dioecesanum habitus*, Rosnaviae 1851. • *Források*: *Liber continens nomina studentorum juventutis Cibiniensis ab anno 1800 usque 1843. Series juventutis scholasticae ab anno scholastico 1799/1800 in R. M. Gymnasio Cibiniensi S. P.* [kézirat], Piaristická knižnica Sabinov [Kisszebeni piarista könyvtár], sign. D 240; ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pressburger Zeitung* 30. 5. 1834, 18. 7. 1848; *Der katholische Christ* 1. 1. 1857 (6); *Zipser Anzeiger* 5 (1867) 163; STEPHAN JAKOB NEHER, *Kirchliche Geographie und Statistik*, 2. Bd., Regensburg 1864–1865, 249; *Magyar Sion* 6 (1869) 593–594; SZABAD FERENC, *Gyászbeszéd, amelyet... Kollárcsik rozsnyói mpp. temetése alkalmával VII. 29-én mondott*, Rozsnyó 1869. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Bach-korszak*, 49, 62;

BOROVSKÝ, *Gömör-Kisbont vármegye*, 358, 545; MARIÁN ČIŽMÁR, *Kalazanského zbožné školy v Sabínove*, Prešov 2001, 127–128; HC VIII, 485; LKKOS, 707–708; MENDLIK, IX. Pius, 106–III; SBS III, 148; *Schem. Rosnavien. 1927*, 22–24; *Schem. Rosnavien. 1992*, 9; JÁN TIBENSKÝ, *Slovensko. Dejiny*, Bratislava 1978, 540–541; TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy I*, 334, 455, 460–461; TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy, II*; ZAKAR PÉTER, *Katolikus püspökök kinevezésének minisztertanácsi háttere Magyarországon, Erdélyben, a Temesi Bánságban és a Szerb Vajdaságban. I (1848–1850)*, Aetas 30 (2015) 4: 98–119; *II (1851–1852)*, Aetas 31 (2016) 1: 154–172.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 531–534.

LUBOSLAV HROMJÁK–MARIÁN ČIŽMÁR szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

III.3.8. SCHOPPER GYÖRGY (1819–1895)

Rozsnyó, 1872. július 14. – 1895. április 10.

S. 1819. március 9-én született Pesten, Schopper György és Schlechta Klára szülöktől, régi, vagyonos, német eredetű patríciuscsaládba (Schopper-Tömöry). Apja vasáru-nagykereskedő volt. S. a pesti német elemi iskolába járt, gimnáziumi tanulmányait a tatai, majd a pesti piarista gimnáziumban, valamint a pozsonyi kisszeminárium, az *Emericanum* növendékeként végezte. Bölcséletet a nagyszombati szemináriumban tanult 1835–1837 között. 1837 szeptemberében, 18 évesen bölcsészdoktorátust szerzett a pesti egyetemen. Ugyanabban az évben felvételt nyert a bécsi *Pazmaneumba*, hogy a bécsi egyetemen teológiát hallgathasson. 1842. március 29-én szentelték pappá. A pesti belvárosi plébániatemplomban bemutatott első miséjén többek között gróf Széchenyi István is részt vett. Kezdő papként először káplán és hitszónok a pozsonyi jezsuita templomban, majd 1846-ban visszatért a *Pazmaneumba*, ahol tanulmányi felügyelő lett. 1847. január 26-án Bécsben teológiai doktorátust szerzett, dogmatikai tárgyú disszertációját Krisztus istenségéből írta. Amikor a magyarországi forradalom miatt a *Pazmaneum* növendékei szétszóródtak, S. Pestre ment. Ott tartózkodott, amikor a császári csapatok bevették Budát. 1849-ben, amikor folytatni akarta szolgálatát a *Pazmaneumban*, arról értesült, hogy fizetését időközben megszüntet-

ték. Ezért újabb tanulmányi felügyelői kinevezését nem fogadta el, helyette visszavonult Tatára, ahol magántanulmányokat folytatott. Az 1850. évi sematizmus szerint ismét Pozsonyban, a Szent Salvator-templom prédikátoraként szolgált. 1854-től az esztergomi szemináriumban morál- és pasztorálteológiát, 1855-től a pesti egyetem rendes tanáraként fundamentális teológiát oktatott. Itt idővel fontos akadémiai feladatköröket töltött be (1859–1861: dékán, 1861/62: rektorhelyettes, 1862–1864: rektor). Ezekben az években született publikációi közé tartozik egy 1868. évi vitairat a polgári házasság ellen. 1887-ben az egyetem díszdoktorává avatták. 1856–1868 között Ausztriában, Németországban, Svájcban, Olaszországban, Franciaországban és Angliában járt tanulmányúton. A bécsi és a pesti teológiai kar is tagjává választotta.

S. 1866-ban az esztergomi káptalan tiszteletbeli kanonokja, 1868-ban valóságos kanonokja és az esztergomi érseki hivatal igazgatója lett. Simor hercegprímás S-t mint „házi teológusát” Hornig Károllyal, a pesti szeminárium tanulmányi igazgatójával együtt magával vitte tanácsadóként Rómába az I. Vatikáni Zsinatra, majd S-t 1870-ben a *Pazmaneum* rektorává nevezte ki. S. 1871-ben elnyerte a királyhegyi apáti címet és javadalmat. Kitűnő képességei miatt S. püspökjelölt volt, előléptetését azonban Eötvös József kultuszminiszter állítólag megtagadta közismerten szigorú egyházi álláspontja miatt. Csak Eötvös ideiglenes hivatali utódja, Pauler Tivadar ajánlotta S-t 1872. január elején a hercegprímás javaslatára a rozsnyói püspöki székhelyre. „Hazafiassága, szilárd és határozott jelleme” alapján alkalmasnak tartotta őt arra, hogy az 1869 júliusa óta üresedésben lévő és elődje hosszabb betegsége miatt „rendezetlenné vált” egyházmegyét ismét megerősítse. A miniszter kevés jelentőséget tulajdonított Simor tájékoztatásának, miszerint S. nem beszéli a „szláv nyelvet”. Az uralkodó 1872. január 17-én nevezte ki annak ellenére, hogy több egyházi személy részéről még kétségek merültek fel S. erkölcsi kapcsolatairól. Igaz, Mariano Falcinelli Antoniacci bécsi nunciussnak (1863–1874) több püspök is kinyilvánította egyetértését: S. mellett foglalt állást a hercegprímáson kívül Bartakovics egri, Perger kassai és Samassa szepesi főpásztor is. Végül a nunciussnak sikerült hatályon kívül helyeznie egy erkölcsi ügyben („*concubina sotto la mascera di massaia*”) tett feljelentést. A római Kúria hivatalhalmazt állapított meg, ezért tanúsítványt követelt arról, hogy S. leköszönt címzetes apáti méltóságáról, ami április 30-án következett be. IX. Pius 1872. május 6-án erősítette meg a kinevezést. A még csak 54 éves S. püspökké szentelésére Szentháromság va-

sárnapján, 1872. május 26-án került sor az esztergomi bazilikában. A rozsnói püspöki széket 1872. július 14-én foglalta el.

S. püspöki kinevezése még az I. Vatikáni Zsinat határozatai körüli, hónapokig tartó vita jegyében telt. A sérelmek egyik politikai következménye az volt, hogy az osztrák kormány úgy határozott: felmondja az 1855. évi konkordátumot; a magyar kormány pedig a *placetum regium* újbóli hatályba helyezése mellett döntött, ami azt jelentette, hogy a pápai íráskiró kihirdetését az uralkodó, illetve a kormány beleegyezéséhez kötötte. Ezáltal explicit megakart akadályozni a zsinati határozatok és az azokra épülő dekrétumok közlését. Ezzel szemben a római Szentszék a püspöki kinevezések megerősítését immár úgynevezett juramentumhoz kötötte, amely által a jelölt formálisan alávetette magát a Zsinat során megfogalmazott dogmáknak. S. az első érintettek között volt, ezért a későbbiekben kötelességének tartotta a zsinati dekrétumok ismertetését egyházmegyéjében, ám került az olyan ünnepélyes formákat, mint a *Te Deum*, a harangszó és az áldás, mivel ezek miatt a király a székesfehérvári főpásztort, Jekelfalussyt ünnepélyesen megintette. Ettől függetlenül a parlamenti függetlenségi ellenzék a rozsnói püspök „engedetlensége” miatt hevesen támadta az Andrássy-kormányt és Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minisztert (1872–1888), aki emiatt 1873. május 9-én S-t is írásbeli megrovásban részesítette. A *placetum* miatti konfliktus újra és újra fellángoló egyházpolitikai vitákat indított el, amelyek egészen az 1890-es évekig, az egyházi szempontok alapos újragondolásáig húzódtak. A püspöksége kezdetén kapott támadásoktól megkeseredett S. ezután a liberális kormányok egyházpolitikai intézkedéseit legélesebben bíráló püspökök egyike lett, és támogatta a magyar politikai katolicizmust. S. súlyos konfliktusba került Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterrel, aki megtagadta a lazaristák letelepítésének engedélyezését püspöki székhelyén. 1889-ben S. vezette a katolikus Magyarország tiltakozását a római Giordano Bruno emlékmű felállítása ellen. Az 1892. évi, kultúrharccal átítatott választási küzdelemben a főpásztorok közül egyedül ő próbálta meg pásztorlevelével közvetlenül befolyásolni a döntést, amelyet a klérus egy része lelkesen üdvözölt, Róma azonban helytelenített. Figyelmeztette híveit, hogy csak olyan jelöltre szavazzanak, aki nyilvánosan, írásban és becsületszóra kötelezi magát a katolikus ügy támogatására. Az egyházpolitikai küzdelmek kezdetétől fogva állítólag a kormányzatnak egyre több ellenségét hívta meg arra a kevés hivatalos fogadásra, amelyet az évek

során rendezett. Álláspontja miatt S. a szakirodalomban különösen „ultramontán”, illetve kora „legharcosabb”, sőt, „leghajlíthatatlanabb” magyar püspökeként jelenik meg.

S. a politikai nyilvánosságból kiábrándulva, a művészetek és a tudomány iránti érdeklődésének megfelelően főleg e területekre irányította figyelmét. Egyik kiemelt céljának tartotta a püspöki székhely megfelelő külső megjelenítését; jelentősen továbbfejlesztette a rezidenciát és a székesegyházat. Utóbbi restaurálását olyan bécsi mesterekre bízta, akiket még a *Pazmaneum* rektora-ként ismert meg. Ignaz Spöttl († 1892) bécsi festő már 1872-ben Mária-ciklussal díszítette a dóm oldalfalait, amely Josef Führichnek az altlerchenfeldi templomba festett alkotását követte. Josef Heis ornamentális díszítéssel látta el a székesegyházat. S. Ignaz Hilzer († 1880) bécsújhelyi (Wiener Neustadt A) udvari harangöntőtől 1876-ban új harangokat rendelt; a legnagyobb, Szent György-harangot a hosszadalmasan épített budapesti Szent István-bazilikának adományozta. 1892-ben a püspöki levéltár is új helyiségeket kapott. S. vezetése alatt a püspöki könyvtár állománya 12 500 kötetre bővült. Az iskolák közül elsősorban a rozsnyói gimnáziumot, valamint a premontreiek által vezetett kisszemináriumot támogatta; e két intézménybe a főváros tudományos társaságainak jelentős tagjait hívta meg tanítani. S. komoly jótékony tevékenységet fejtett ki, és lehetővé tette szociális intézmények létesítését. Kósa Károly vármegyei főorvos és özvegyének, Mihalovits Alojzának több mint 300 ezer forint összegű szociális alapítványa, illetve végrendelete alapján egy 65 ágyas kórház, Csucsomon (Čučma SK) szanatórium, valamint a Kósa-Schopper gyermekotthon létesítését segítette elő. Pappá szentelésének 50. évfordulója alkalmából 1892-ben 19 ezer forintos alapítványt tett az egyházmegyei papság szociális támogatására. 23 éves egyházkormányzása alatt mintegy félmillió forintot áldozott jótékony célra. Ő maga visszavonultan élt Rozsnyón, nyártól késő őszig a somodi püspöki villában lakott.

S. közzétette több, különféle alkalommal mondott szentbeszédét, valamint magyar és latin nyelvű szakvéleményét a vegyes- és a polgári házasság kérdéseiről, publikált többek között a *Religio* és a *Magyar Állam* folyóiratokban Veteran, Scipio, Gömöry dr. és Tömöri álnéven. Kiadták néhány dogmatikai tárgyú értekezését, például a Szeplőtelen Fogantatásról és a pápa tévedhetetlenségéről, valamint állásfoglalásait a liberalizmusról vagy a katolikus teológiának és tudománynak a korban betöltött szerepéről. A személye körüli konfliktusok bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy a 71 éves S.

1889-ben idős korára hivatkozva felmentését kérte hivatala alól. A király április 10-én jóváhagyott egy erre vonatkozó kezdeményezést Rómában, amely azonban nem járt sikerrel. S. élete utolsó éveiben még számos állami és egyházi kitüntetést kapott (1887–1888-ban például pápai trónálló és római gróf lett). 1895. április 10-én halt meg Rozsnyón, életének 76. évében, influenza következtében. Balzsamozatlan holttestét egyszerű diófa koporsóba helyezve a nagyrészt általa finanszírozott Schopper–Kósa kórház kápolnájában temették el. Halálakor több lap is megjelentette önéletírását. Végrendeletet nem hagyott hátra. A liberális sajtó visszaemlékezései szerint S. egyházpolitikai kérdésekben „mértéktelenül szenvedélyes” volt, szociális szempontból azonban „rendkívüli jótékonykodás” jellemezte: tekintettel a szerény rozsnyói püspöki jövedelmekre, jelentős magánvagyonából is áldozott e célra. A katolikus, konzervatív *Vaterland* megállapítása szerint S. „vészkialtása kezdetben élesen hangzott az országban”, „férfias szavai” ugyanakkor ébresztően hatottak a katolikus Magyarországra és gyümölcsöt hoztak.

• *Művei*: Emlékeszéd, melyet nébai Márkfi Samu [...] felett tartott [...], Buda 1861; *Beszéd, melyet a valódi tudomány főkéllékeiről, a.m. kir. tudomány-egyetem újjáalakítása 85. évfordulati ünnepélyén [...] mondott*, Buda 1865; *A polgári házasság*, Buda 1868; *Mily jelleggel bír voltaképp a magyar tudomány-egyetem?*, Pest 1868; *Mi célja lehet napjainkban egy általános közszinatk?*, Esztergom 1869; *Sermones pastorales*, Pestini 1872; *Communitatis 7. Comitatus Scepusiensis litterae*, Rosnaviae 1873; *Epistola pastoralis contra ephemerides*, Rosnaviae 1874; *Epistola pastoralis contra eos fulminata, qui asserunt, progenitam sobolem status prius, quam genitorum constituere proprietatem*, Rosnaviae 1875; *Epistola pastoralis super indicto Jubilaeo*, Rosnaviae 1875; *Epistola pastoralis contra idola moderni aevi*, Rosnaviae 1876; *Epistola pastoralis super abusibus in publica SS. Sacramenti expositione compertis*, Rosnaviae 1880. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* 10./18. 4. 1895; *Neue Freie Presse* 10. 4. 1895; *Das Vaterland* 11./12./13. 4. 1895; *Budapesti Hirlap* 1895. 4. 11. 3., 1895. 4. 14. melléklete; *Pesti Napló* 1895. 4. 10. 2.; *Religio* 1895. 273–276. • *Irodalom*: ADRIÁNYI, *Vaticanum*; BOROVSKY, *Gömör-Kisbont vármegye*, 317–318, 350, 358; CSÁKY, *Wegtaufverordnung*; HC VIII, 485; FAZEKAS, *A bécsi Pázmáneum... hallgatói*; FAZEKAS–BEKE, *A bécsi Pázmáneum*; HERMANN, *A katolikus egyház*, 456, 463–464, 466; EMILIA HRABOVEC, *Slovensko a Svätá stolica od počiatku 19. storočia po apoštolskú konštitúciu Ad ecclesiastici regiminis incrementum z roku 1937*, Jozef M. Rydlo (Hg.), *Renovatio spiritualis*, Bratislava 2003, 80; KOLLÁNYI, *Esztergomi kanonokok*, Esztergom, 1900, 492; STANISLAV KRIVJANSKÝ, *Erby rožňavských biskupov*, Prešov 2009, 99; LKKOS, 1229–1230; RIMELY, *Collegii Pazmaniani*, 341, 363; SALACZ,

Egyház és állam; SBS V, 235; *Schem. Rosnavien. 2005*, 18; SZINNYEI, XII, 560–563; SZÖGI, *A nagyszombati... 1802–1850*; TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy II*, 16, 194; ZELLIGER, 467–468; PETER ZUBKO, *Cirkevná heraldika v Košickej arcidiecéze*, Košice 2008, 121.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 534–538.

L'UBOSLAV HROMJÁK szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

III.3.9. IVÁNKOVITS JÁNOS [IVANKOVIČ, IVANKOVICS] (1846–1910)

Rozsnyó, 1897. június 20. – 1904. október 5.

I. 1846. december 23-án született Szegeden. Szülővárosában járta ki a piarista gimnáziumot, majd a csanádi egyházmegye klerikusaként először a temesvári, majd a csanádi szemináriumban tanult teológiát. 1870. május 5-én a temesvári székesegyházban szentelték pappá. Ezután Törökbecsén (Novi Bečej SRB), majd 1873-tól Szeged-Belvárosban káplánként szolgált. 1877-től a szegedi népiskola, valamint az állami főreáliskola hitoktatója. 1885-ben a szegedi Szent Rókus-templom plébánosává, 1888-ban ezen felül a kerület esperesévé nevezték ki. Egy hivatali jelentés szerint népszerű prédikátor volt, aki Szegeden meghonosította többek között a májusi litániát. 1891-ben Szent Lampertről nevezett vásárhelyi címzetes apát, 1892-től a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium osztálytanácsosa lett; 1895-ben a király dulcinói választott püspökké nevezte ki.

I. az 1880-as évektől kezdve jelentős publicisztikai tevékenységet folytatott; imakönyveket, szakmai értekezéseket, cikkeket és prédikációkat jelentetett meg különböző katolikus folyóiratokban (például *Iparügyek*, *Havi Közlöny*). Szegeden 1882–1886 között a *Jézus Szíve Képes Kalendárium* öt évfolyamát állította össze; 1884/85-ben történeti kutatások eredményeképp katolikus egyháztörténetet adott ki. Emellett aktívan részt vett a politikai életben. Támogatta a magyar liberalizmus hazafias eszményeit, mint például az országnak a Habsburgoktól való nagyobb függetlenségét vagy a sok-

nemzetiségű Magyarország nemzetállammá alakítását. 1887-ben a Szabadelvű Párt jelöltje volt Szeged második kerületében és mint ilyen, bejutott a parlamentbe. Csáky Albin vallás- és közoktatásügyi miniszter (1888–1894) közvetlen tanácsadójaként 1892-től aktívan részt vett a egyházpolitikai törvények körüli vitában, amelynek egyik következményeként Antonio Agliardi bécsi nuncius (1893–1896) távozni kényszerült. I. támogatta Csáky miniszter álláspontját a vallásszabadság, a polgári házasság és az állami anyakönyvezés vitás kérdéseiben.

1896 februárjában a minisztérium I-t javasolta a rozsnvyói püspöki székbe, amit az akkor még Bécsben szolgáló Agliardi nuncius beadványaival igyekezett megakadályozni Rómában. Amikor azonban a magyar kormány azzal fenyegetőzött, hogy az 1870-es évek német kultúrharca mintájára Magyarországon „szószék-paragrafust” vezet be, az új, kevésbé harcos bécsi nuncius, Emidio Taliani (1896–1903) a Szentszéknek engedékenységet javasolt. Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi miniszter kabinetelőterjesztésében I-t „kitűnő hivatalnoknak, jó hazafinak és kiváló papnak” nevezte. Ferenc József király 1896. november 22-én nevezte ki, amit XIII. Leó pápa december 3-án erősített meg. Püspökszentelésére 1897. április 25-én került sor Kalocsán, az ugyancsak „liberális” főpásztornak tartott Császka György kalocsai érsek közreműködésével. I. ünnepélyes beiktatása 1897. június 20-án volt Rozsnyón.

I. püspökként is hű maradt politikai eszméihez és jelentős pozíciókat töltött be a magyar politikai életben, inkább a magyar kormány, mint a király és Róma érdekeit tartva szem előtt. A Katolikus Néppárt alapítása (1894) után továbbra is támogatta a Szabadelvű Párt jelöltjeit. Hazafias felfogásának megfelelően következetesen elősegítette a népiskolák magyarosítását, mivel a tömeges kivándorlás fő okaként a felvidéki szlovákok hiányzó magyar nyelvtudását nevezte meg, ami megnehezíti elhelyezkedésüket a munkaerőpiacon. Ezért például ilyen értelmű körleveleket és a tanítóknak adott utasításokat adott ki. 1899-ben pásztorlevelet tett közzé, amelyben a kiutat többek között abban látta, hogy a már nem tankötelesek számára minden községben magyar ének- és olvasóegyletet hoznak létre. Szemlélete miatt a szlovák katolikusok szóvivői 1899-ben hivatalos tiltakozást nyújtottak be a Szentszékhez, egyúttal sürgősen kérve a püspök elleni szentszéki beavatkozást. Némi alappal I. tekintélyelvű hivatalvezetésére, kismértékű karitatív elkötelezettségére, valamint a közerkölcs és az egyházi fegyelem kérdéseiben megnyilvánuló közömbösségére hivatkoztak.

I. igyekezett karbantartani és javítani az egyházmegye infrastruktúráját. Felújította és kibővítette a szemináriumot, a rozsnyói püspöki palotát és a somodi (Drienovec SK) nyári püspöki székhelyet. Újjászervezte a kisszemináriumot is, amelyet 1900-ban összevont az árvaházzal. Idős papok javára nyugdíjalap létrehozását kezdeményezte, amelyhez azonban csak 1000 forinttal járult hozzá. I. visszafogottsága a beruházások és a jótékonyág területén azonban nem annyira jellemével, mint inkább valós lehetőségeivel állt összefüggésben. Rozsnyó évi mintegy 80 ezer koronával az egyik legrosszabbul javadalmazott magyarországi egyházmegyének számított. I-t feltehetően már püspöki méltósága betöltése előtt is súlyos adósság terhelte. Egyes hivatalos jelentésekkel szemben, amelyek szerint „nem volt fényűző udvartartása”, valószínűleg költekező életmódot folytatott. A bulvársajtó 1900-ban egy, a püspöki erdőségekben lezajlott nagy vadásatról tudósított, amelyen előkelő vendégek vettek részt. Ugyanabban az évben a Rajna-menti Emsben kúráltatta magát. Szenvedélyes amatőr fényképészként műtermet rendeztetett be rozsnyói rezidenciáján és a somodi püspöki nyaralóban, ahol a lovassportnak is hódolt. Mivel sem jelzálogkölcönt, sem személyi kölcsönt nem tudott felvenni, fokozatosan uzsorások áldozata lett. A kormány a Vallásalapból származó több százezer korona ráfordításával próbálta meg enyhíteni a helyzetet. Amikor azonban a pénzügyi ellenőrzés során másfél milliós adósságra derült fény, I-t visszavonulásra kellett kényszeríteni. Miután I. visszavonta a kabinetirodához benyújtott kérelmét, mivel elégedetlen volt a felajánlott 4000 koronás kegydíjjal, a kormány 1904. augusztus 23-án a püspökség „zárolásának” szigorú és ritkán alkalmazott eszközéhez folyamodott, azaz állami kényszerigazgatás alá helyezte az egyházmegyét. I. ekkor már valóban kérelmezte visszalépését, amelyet a Szentszék 1904. október 5-én fogadott el. A püspökség vezetését ideiglenesen az október 20-án káptalani helynökké választott Podraczky István († 1926) nagyprépost, címzetes püspök és szemináriumi rektor vette át. I-t 1905. december 11-én sidymai (Lycia) címzetes püspöknek nevezték ki. Ezután Budapesttől északra, Dunakeszi-Alagon magánemberként élt tovább. 1910. március 31-én halt meg szívinfarktuszban; április 2-án temették el a budapesti Kerepesi úti temetőben.

• *Művei: A róm. kath. egyház szertartásainak és ünnepeinek rövid értelmezése*, Szeged 1881; *Emlékbeszéd Csernák János polg. isk. tanár felett*, Szeged 1882; *A szeged-alsóvárosi Mátyástemp-*

lom története, Szeged 1883; *Imakönyv a középiskolai ifjúság számára*, Szeged 1884; *A kath. egyház történelme*, Szeged 1884; *A szeged-alsóvárosi, Havi B. Aszszonyról nevezett fejedelmi templom története*, Szeged 1884; *Ünnepi beszéd a királybalmi szobor leleplezése alkalmával*, Szeged 1884; *Kath. Erkölcsstan*, Szeged 1885; *Egyháztörténelem*, 3. köt., Szeged 1885; *Felolvasás a szegedi iparos ifjúság képző és segélyegylet negyedszázados ünnepélyén*, Szeged 1890; *Egyházi beszédei*, Szeged 1891. • *Források*: ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Pester Lloyd* 7. II. 1899; *Illustrierte Sport Zeitung* 16. 12. 1900; *Neue Freie Presse* 23./24. 8. 1904; *Budapesti Hírlap* 1887. 6. 24. 1; *Pesti Hírlap* 1897. 6. 20. 6, 1897. 6. 22. 5–6; STURM, 1887, 232; 1896, 18; 1901, 19. • *Irodalom*: BOROVSZKY, *Gömör-Kisbont vármegye*, 382; HC VIII, 485; LUBOSLAV HROMJÁK, *Lo slavismo cattolico di Leone XIII e gli Slovacchi*, Praha 2010, 48–52; KAREL KÁLAL, *Utrpenie Slovákov. Predvojnové Slovensko do roku 1914*, Bratislava 2006, 162; LKKOS, 568–569; MIKLÓS PÉTER, *Ivánkovits János rozsnयी püspök szegedi évei*, Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 13 (2001) 3–4: 121–146; MIKLÓS PÉTER, *Ivánkovits János püspök politikai életrajzához*, Belvedere Meridionale 19 (2007) 1–2: 91–95; SBS II, 499; *Schem. Rosnavien*. 1927, 25–26, 1992, 9; SZINNYEI, V. 221.

• KLIBER, *Bischofslexikon*, 538–540.

LUBOSLAV HROMJÁK szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

III.3.10. BALÁS LAJOS [BALÁŠ, BALÁZS] (1855–1920)

Rozsnýó, 1906. január 16. – 1920. szeptember 18.

B. 1855. augusztus 20-án született a Nógrád vármegyei Becskén, a sipeki előnevű, 13. századra visszavezethető régi nemesi család sarjaként. Apja, Balás Károly († 1889) és Sipos Katalin házasságából két fiú született. B. gimnáziumi tanulmányait a váci piaristáknál és a kassai premontreieknél végezte, majd a váci szemináriumban tanult teológiát. 1878. július 7-én Vácott szentelték pappá. Pályáját káplánként kezdte Lőrinciben, Hatvanban és Csongrádon, majd 1885-től „aulista” lett: a püspöki udvarban szolgált szertartóként, később jegyzőként és levéltárosként. 1889-ben Schuster váci püspök titkárává nevezte ki, ezzel közvetlen környezetébe helyezve; 1895-ben irodaigazgató és váci kanonok, 1898-tól címzetes apát. A Szentszék pártfogását jelzi, hogy 1904-ben pápai kamarás lett.

A rozsnyói püspöki szék betöltését tárgyaló kormányelőterjesztés szerint a megfelelő szlovák nyelvismerettel nem rendelkező B. a váci püspökség nehéz kormányzása során bebizonyította szaktudását, és nem utolsó sorban „gazdasági ügyek vezetésére irányuló képessége” tenné alkalmassá a „nyomasztó helyzetben lévő” rozsnyói püspökség betöltésére. Ferenc József király 1905. október 17-én nevezte ki; a pápai megerősítésre december 11-én került sor. X. Pius pápa B-t december 21-én szentelte püspökké a Sixtus-kápolnában, két másik újonnan kinevezett főpásztorral együtt, és püspöki mellkereszttel ajándékozta meg. A társszentelők Városhy kalocsai érsek és Majláth erdélyi püspök volt. Az ünnepélyes beiktatási ünnepség 1906. január 16-án zajlott a rozsnyói Nagyboldogasszony-székesegyházban. B. 1906 őszén a magyar katolikus nagygyűlés eucharisztikus ünnepi eseményének egyik előadója volt. A katolikus nagygyűléseken más alkalmakkor is szónokolt.

B. a püspökséget az elődje által okozott súlyos anyagi helyzetben vette át, amit fokoztak a nemzetiségi feszültségek. Emiatt lehetőség szerint került a politikát, és feladatkörén belül igyekezett a lelkipásztorkodásra koncentrálni. Sikerre vitte egyházmegyéje anyagi helyzetének rendezését. Az öt kanonoki ház restaurálására 125 ezer magyar koronát áldozott. Támogatta a vagyontalan papokat és tanárokat is. 1915-ben, a súlyos anyagi helyzet ellenére tíz éves püspöki jubileuma alkalmából alapítványt tett a háború által sújtott családok javára.

A püspökség területéről kivándorló híveknek 1907. évi pásztorlevelében azt javasolta, hogy mielőbb csatlakozzanak egy tengerentúli magyar egyházközséghez, valamint lépjenek be egy katolikus betegsegélyező egyletbe és biztosító intézetbe. Nagymértékben támogatta a katolikus sajtómozgalmat is, 1908-ban bevezette a sajtóvasárnapot egyházmegyéjében. 1909-ben ő végezte Kossuth Lajos felesége és lánya exhumált holttestének beszentelését eltemetésük alkalmával az új Kossuth-mauzóleumba. 1912-ben elrendelte egyházmegyéjében az örökimádást. Miként más püspökök, B. is számos állami és egyházi kitüntetést kapott.

1918 novemberében püspöktársaihoz hasonlóan B. egész egyházmegyéje nevében bejelentette csatlakozását az őszirózsás forradalom kormányzó szervéhez, az újonnan alakult Magyar Nemzeti Tanácshoz. 1918. decemberében a rozsnyói egyházmegye nagyobb része cseh uralom alá került, és csak egy kisebb dél-gömöri terület maradt magyar fennhatóság alatt. B. azonban ezután is próbálta védeni a magyar érdekeket, ami azonban nagyon ingataggá tette helyzetét a

csehszlovák hatóságok előtt, akik gyakran zaklatták. Ennek megfelelően 1919 nyarán jóhiszeműen üdvözölte a Rozsnyót a cseh megszállás alól felszabadító magyar Vörös Hadsereget, amelynek parancsnokait ünnepélyesen vendégül látta a püspöki palotában. A magyar katonák azonban a szentkoronás címerrel díszített régi magyar zászlót hamarosan a Tanácsköztársaság új zászlójára cserélték le. B. magatartása csehszlovák részről heves támadásokat idézett elő. A magyar csapatok elvonulása után a 64 éves B-t éjjel elhurcolták, és félmeztelenül, bántalmazások közepette az utcákon keresztül a mintegy hat kilométerre lévő Betlérre vitték gyalog, majd később Iglón (Spišská Nová Ves SK) fogságba vetették. Mivel az új csehszlovák vezetés elutasította a magyar püspökök személyét, B. azon püspökök listájára került, akiket az új csehszlovák kormányzat a Szent-székkal le akart mondatni, hogy helyükbe szlovák jelölteket állítson. Teodoro Valfrè di Bonzo bécsi nunciust (1916–1919) ugyanakkor a hatóságok támadásának agresszív hangneme és ultimátum-jellege arra indította, hogy a római Szent széket elvi meggondolásból ellenállásra bírja, ami egyelőre megakadályozta B. felmentését. Mindemellett az egyházmegye fennállása kérdésében is viták folytak állami és egyházi oldalon. B. 1920. szeptember 18-án, az eseményektől megtörve, néhány nappal azután, hogy iglói fogságából elbocsátották, Rozsnyón veseelégtelenségben meghalt. A püspöki szék betöltése miatti vita csak 1925-ben zárult le, Bubnics (Bubnic) Mihály apostoli kormányzó kinevezésével.

• *Források:* ÖStA HHStA Kabinettsarchiv, Kabinettskanzlei, Vorträge; *Reichspost* 27. 9. 1906, 25. 11. 1909; *Das Vaterland* 4. 8. 1907; *Welt Blatt* 18. 9. 1908; *Pester Lloyd* 5. 11. 1918; *Nemzeti Újság* 1920. 09. 21. 4. • *Irodalom:* GIANONE ANDRÁS–KLESTENITZ TIBOR, *Katolikus nagygyűlések Magyarországon*, Budapest 2017; HRABOVEC, *Der Heilige Stuhl*; HRABOVEC, *Slovensko a Svätá stolica*; STANISLAV KRIVJANSKÝ, *Erby rožňavských biskupov*, Prešov 2009, 103, 107; LKKOS, 45–46; MKL; SALACZ GÁBOR, *A Magyar Katolikus Egyház a szomszédos államok uralma alatt*, München 1975; SBS I, 114; *Schem. Rosnavien*. 1927, 26–27; *Schem. Rosnavien*. 1992, 9; KAROL SIDOR, *Andrej Hlinka (1864–1926)*, Bratislava 1934, 323; JOZEF ŠPIRKO, *Cirkevné dejiny II.*, Turčiansky Sv. Martin 1943, 468; TAJTÁK, *Dejiny Rožňavy II*, 16; TENGELY ADRIENN, *A magyar egyházak a forradalmak korában*, Eger 2011; PETER ZUBKO, *Cirkevná heraldika v Košickej arcidiecéze*, Košice 2008, 120–121.

• KLIEBER, *Bischofslexikon*, 540–543.

L'UBOSLAV HROMJÁK szócikkét

fordította: SZIRTES ZSÓFIA

lektorálta: TENGELY ADRIENN

RÖVIDÍTÉSEK

EFL	Egri Főegyházmegyei Levéltár (Eger)
MNL OL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)
ÖStA HHStA	Haus-, Hof- und Staatsarchiv des Österreichischen Staatsarchivs (Bécs/ Wien)
PL	Prímási Levéltár (Esztergom)
RNL Bihar	Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale ale României (Román Nemzeti Levéltár Bihar Megyei Hivatala) (Nagyvárad/ Oradea)
VÉL	Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár (Veszprém)

KLIEBER, *Bischofslexikon*

Die Bischöfe der Donaumonarchie 1804 bis 1918. Ein amtsbiographisches Lexikon. Band I: Die röm.-kath. Kirchenprovinzen Gran, Kalocsa, Erlau im Königreich Ungarn, In memoriam Erwin Gatz, hg. von RUPERT KLIEBER, unter Mitarbeit von PÉTER TUSOR (Berlin, Duncker & Humblot, 2020) ISBN 978 3 428 15648 1

További rövidítések: <https://institutumfraknoi.hu/repository/abbreviations>

K é p a r c h í v u m

1. *Bartakovics Béla rozsnyói püspök (1845–1850)*

2. *Ivánkovits János rozsnyói püspök (1897–1904)*

3. *Balás Lajos rozsnyói püspök (1906–1920)*

4. sipeki Balás Lajos rozsnyói püspök festménye

<https://institutumfraknoi.hu/kiadvanyok/cst>